TARİH Konuşuyor

CİLT: 8
SAYI: 99
ŞUBAT 1968
125 KURUŞ

Yedinci Cildimizin Kapakları Hazırdır

1 — Ciltleme ücreti, kapaklar dahil yine 7,5 liradır. Elinizdeki on iki sayıyı sağlam bir ambalaj içinde teahhütlü olarak "Tarih Konuşuyor Mecmuası, Posta Kutusu 67 — İstanbul" adresine gönderiniz. Paket üzerindeki adresiniz tam ve okunaklı olsun.

2 — "KOLİ" halinde gönderilen mecmuaların postahaneden alınması bizim için çok güç olmakta ve dolayısile ciltler zamanında iade edilememektedir. Bu bakımdan mecmuaların teahhütlü olarak gönderilmesini bilhassa rica ederiz.

3 — Cilt bedeli 7,5 lirayı mecmualarla birlikte posta havalesi ile gönderiniz. Mecmualarını gönderip de cildiye ücretini göndermiyenlerin ciltleri (havalelerini alıncıya kadar) bekletilecektir.

4 — Göndereceğiniz 7,5 lira içinde cildinizin adresinize takdim masrafları da dahildir. Bu masraflar tarafımızdan ödenecektir. Bu sebeple idarehanemizden alınacak ciltler yine BEŞ liradır.

5 — Eski sayılarınızı da ciltlenmek üzere gönderebilirsiniz. Bu takdirde havalenize her cilt için 7,5 lira ilâve etmenizi rica ederiz.

Mevduatta
yüzde
yüz!
Artış

H

Tasarruflarınıza..
Yüksek faiz
Çeşitli para ikramiyeleri
Esnaf kredisi

TÜRKİYE HALK BANKASI A.Ş.

(Basın : A — 20107 — 10303)

TARİH Konuşuyor

AYLIK TARİH Mecmuası

CİLT : 8 SAYI : 49 ŞUBAT 1968 FİATI : 125 KRŞ.

Sahibi, Yazışleri Müdürü
MUSTAFA UNAN

●

İdare yeri :
Nuruosmaniye Cad. No. 78-A Tarih Yayınları
Telefon : 22 78 10

●

Murabere ve para gönderme adresi
Posta Kutusu 67
İSTANBUL

●

ABONE ŞARTLARI
Yıllık 12 lira. Dış Ülkelere iki mislidir.

●

Bu sayı, İstanbul'da Halk Basımevinde dizilip basılmıştır.

●

Klişeler Akın Klişe Atelyesinde yapılmış, kapak Karadeniz Matbaasında basılmıştır.

●

Aboneler için her yıl maliyetine, pantazot cild kapakları verilmektedir.

Kime Yarar?

OSMANLI Devletinin kuruluşu için kabullenilmiş olan tarih 1299 senesi 27 ocağıdır : Tarih sahnesinden çekilinceye kadar kendisine devlet-i ebed müddet, bugünkü dilimizle ömrü sonsuz varlık olduğuna inanılmış, Batı Türklerinin bu yüce devletinin vârisleri bizleriz. Siz, bir avuç kendini bilmez soysuzun sahtekârlığına değer vermeyiniz : Onlar, bizim öz-be-öz cedlerimizdi.

Amma elemle görüyoruz ki, çoğu dış tahriklerden ve kasıdlardan gelmiş inkâr tohumları hazin meyvelerini vermiye başlamıştır. İlk ibretli belirti, binbir bayram için giydirilip kuşattırılan, meydanlardan toplattırılan, geçit törenleri yaptırılan, nutuklar verdirilen çocuklarımızın, ırklarının asırlarca üç kıt'aya hâkim yüce devletlerinin kuruluş gününe yabancı bırakılmış olmalarıdır. Tarih yarın, Türk Milletini temsil vazifesi kendilerine verilmiş Millet Meclislerinin, Senatoların, adı TARİH olan kurumların, mânevî şahsiyeti önüne dikilmiyecek midir ? Hatta yakasına yapışmıyacak mıdır? Sormıyacak mıdır ki, hangi aşağılık duygusu, kendilerini K Ö K'lerinden kopmıya ve boşlukta kalmıya zorlamıştır ?

Lütfen başınızı çevirip dünyaya bakınız: Tarih ilminin gerçekleri arasına girmemiş, hatta çoğu e f s â n e sınırlarını aşmamış hadiselere, millî hakikat olarak bağlanmış olanlar, bunların üzerlerine eğilmişler, kucaklamışlar, çocuklarına vediâların en değerlisi ve dokunulmazı olarak emânet etme yolundadırlar. Neden ? Çünkü milletler de ferdler gibi ihtiyarlarlar ve zaman zaman, ihtişam devirlerinin kudret veren hatıralarına sarılarak mefkûrelerini tazelerler. Biz ise, ancak, yâdedilmesi geçer akça olan, fânî nasîbeleri temsil edenlerin eteğinden yapışmışızdır: Kral öldü, yaşasın kral eyyamperestliği, vefasızlığı, hatta kadirbilmezliği iliklerimize işlemişe benzer.

Daima ve her fırsatta söylemişimdir : Kendi öz evlâtlarınız, akrabalarınız, dostlarınızın çocuklarına, dedelerinin ve ninelerinin isimlerini sorunuz : Eğer hayatta ve günlük imkânlar içinde değilseler bakınız torunları adlarını ve kişiliklerini söyliyebilecekler midir? Bu kopukluk, acaba tohumu ekmiş ve ekmekte olanlara ne kazandırıyor diye düşünmeyin : Onlar, tepeden tırnağa kadar fâsik-i mahrum' luk illetinin müptelâsıdırlar: Tarihten ve millî vicdandan birşeyler beklemiye hakları olmadığı için gerçek günlere, gerçek devirlere ve gerçek değerlere düşmandırlar. Bu inkârcılık illeti başta kendileri, kimseye yaramıyor amma bize kökümüzü kaybettiriyor : Hepiniz, yıllardır elinizdeki dergiyi okuyan bir avuç tarihseversiniz. Samimiyetle itiraf edelim : O yüce İmparatorluğumuzun 668 inci kuruluş yıldönümünün kaçımız farkında idik ? — K u t a y .

C. H. P Müstakil Grub Başkan "vekili" sayın Ali Ranâ Tarhan, Amerika yolculuğunda, New-York'-un La Guardia hava alanında Amerikalı gazetecilerle.

Siyasî hayatımızda deneme basamağı:

Müstakil Grup Macerası!

Yazan : Cemal KUTAY

Cumhuriyet devrinde İKİ defa "Çok Partili devreye geçiş" denemesi yapıldı: 1924 de ve 1930 da!.. Birincisinin başında, Millî Mücadelenin ünlü şahsiyetleri vardı: Mustafa Kemal'in istisnasıyla.., Kâzım Karabekir Paşanın liderliği altında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasında, Millî Cidâlin unutulmaz Başvekili Hüseyin Rauf Orbay, Kurtuluş Savaşının Anadolunun

bağrında mukavemet belkemiğini kuran Kuvay-ı Milliye ve Garb Cephesi Kumandanı Ali Fuad Paşa, Trakya Cephesi Kumandanı Cafer Tayyar Paşa, Millî Mücadelede Millî Savunma ve Dahiliye vekilliklerini yapmış olan Refet Paşa ve tanınmış asker - sivil şahsiyetler vardı. Ogün bugün yapılan tahminler şu noktada toplanır : Eğer 1925 de seçimler yapılmış olsa idi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının iktidara gelmesi, Halk Fırkasının iktidarda kalmasından daha kuvvetli ihtimal idi. Yaratılan, hiç olmazsa desteklenen menfî şartlar sonunda ve kuvvet kullanarak Terakkiperver Fırkanın kapatılmasında bu ihtimalin asıl sebeb olduğu, hâlâ, kulakdan kulağa söylenir ve yine kuvvetli ihtimaldir ki, o günlerin doğru tarihi yazılabildiği mes'ut devrelerde örtülü perdelerin altındaki sert gerçekler, çocuklarımızı düşündürecektir.

Cumhuriyetin İKİNCİ çok partili denemesi, 1930 da, Atatürk'ün karar ve tatbiki ile kurulan Serbest Lâik Cumhuriyet Fırkası'dır. Fırkanın Lideri, Atatürk'ün çok yakın arkadaşı, ve Atatürk Sofyada Ataşemiliter iken Sefir olarak bulunan Ali Fethi (Okyar) Beydi. Atatürk, teşebbüsdeki samimiyetini göstermek için hemşiresi Makbule Hanımefendi ile, çocukluk arkadaşı Nuri Conker'i yeni partinin saflarına verdi, ilk kuruluş masraflarını kendi parasından tediye etti. Fırkanın faaliyette bulunduğu devrede yapılan Belediye seçimlerinin Halk Fırkası tarafından kazanıldığını söyliyen umumî kâtibine:

"— Ya öyle mi? Ben Halk Fırkasının değil, Jandarmanın ve Polisin kazandığını söyliyeceğim..." cevabı, olup bitenlerin iç yüzünü cildlerden daha vecîz olarak ortaya koyar. Atatürk'ün bu bilgisini olduğu yerde milletin iradesine karşı bir yara olarak bırakması ayrı bir konudur ve sebebleri tahmin edildiğinden daha çok muğdil, karışık, girift hadiselerin karmasıdır. Yalnız rahatça söylenecek gerçek şudur ki, Mustafa Kemal hayata gözlerini kaparken derinden duyduğu hasret **gerçek demokrasi** idi ve bu **gerçek demokrasi**'nin ayrılmaz varlığı olan birden çok siyasî parti...

İsmet İnönü, bir hiyerarşi zarureti olarak Çankayaya girdiği zaman, içinde bu olmuş bitmişlerde, ülkenin TEK PARTİLİ kalmasının bir numaralı şahsiyeti olarak yüreğinin derinliğinde özlenen, fakat korkutan arzu aynı idi : Birden çok parti !

SÖYLENEMİYEN SÖYLENEBİLİYOR!

Atatürk'ün devrinde de Türkiye'nin Cumhuriyet tarzı üzerinde incelemeler, yorumlar yapılmış, hükümler verilmiştir. Fakat bunların çoğunda varılan sonuçlar O'nun müstesnâ şahsına ve giriştiği işlerin azameti önünde hakikî yargı konusu olmak yerine, hedeflerinin malzemesi telâkki edilmiştir. Mustafa Kemal, bir ulusu alışkanlıkları ve yaşama inançları içinde bambaşka medeniyet ve hayat sistemine götürmenin güçlüklerini biliyor, fakat milleti için faydalı, hatta zarurî gördüğü değişmeler adına prestijini gözünü kırpmadan terazinin kefesine koyuyordu. Bugün heykellerine çekiç sallıyanlardan çok asıl suçlular, onun hedeflerini ve ülkülerini kendi çıkarlarına yanlış, hatta sahte hükümlere bayrak yapanlardır. Emin olunuz, hürriyetçi ve insan haysiyetine saygılı adının SOSYALİZM'in yanında tekrar edildiğini görse ve duysa idi, Trikopis'e yapmadığını bu müfteri serseriye yapar, eliyle gırtlağından paralardı!...

Mussolini'nin İtalyan halkının yaradılış, mizâç, gelenek ve bünyesine asla uymıyan bir yol üzerinde denemelerini biraz hayret, biraz hiddet, biraz merhamet ile takib etmiştir. Şu sözleri söylediği hakikattir:

"— Bu adam, balkon nutuklarıyla bir milletin seciyesinin değişeceğini zannetmenin hayâli içindedir. Kendisinin de, halkının da felâketini hazırlıyor. Bir çok meziyetleri var. Ona, yapacağı en iyi vazifeyi ben verebilirim: Gelsin, kendisini Nafia Vekili yapayım!.."

İbretle bakınız: Bugün İtalyada Mussolini'den kalan hatıralar, yaratıcı bir Nafia Vekilinin eserleridir, o kadar!

Mustafa Kemal hayat sahnesinden çekildikten sonra, Türkiyedeki rejimi eleştirenler, 1923 le 1938 arasında, iki defa denenen ÇOK PARTİYE GEÇİŞ'in

sonuçları önünde irkildiler ve artık Çankaya'da yeni bir devir açacak çapta şahsiyet bulunmasının boşluğu içinde sordular:

"— Bu ne biçim Cumhuriyet?"

DÜNYA BLOKLARA AYRILIRKEN...

1939 da dünya iki ayrı bloka ayrılmıştı: Demokrasiler, Totaliterler!...

Siyasî endişeler ve ölçüler, Demokrasi cephesinin en kıdemli iki ülkesini, İngiltere ve Fransayı, Totaliter cephenin en koyu örneği Komünist Rusya ile yanyana getirmişti amma, bu safa gelişin samimiyetle ilgisi yoktu: Nitekim, **Almanyadan kurtulmak** olan müşterek gaye gerçekleşince, ayrılış kendiliğinden vukua geldi: Bugünkü saflaşma, ogünden bilinen ve yadırganmıyan tabiî netice idi!

İşte dünya, böylesine iki ayrı kutub'a bölününce bize sordular, Mustafa Kemal'siz Türkiyeye sorma imkânı bulduIar:

"— Siz hangi saftasınız?"

Bu sualin cevabını fiilde ve hadiselerin tecellileri içinde vermek gerekiyordu: Çünkü sual, açıktan sorulmuş değildi, fakat Türkiye için karar verilirken ve cephesi belli edilirken, olub bitenlere bakarak sorulmuş sualin alınmış cevabında sonuçların damgası vardı: Birleşmiş Milletlere ne şekilde girdiğimiz, NATO'ya bütün kapı çalmalara ve hatta sızlanmalara rağmen, ancak ve ancak KORE'de Mehmetçiğin kahramanlık destanından sonra vize alarak kapıları açtırabildiğimiz hatırlanacak olursa, el oğlunun bizim iç pazar hesaplarına sadece tebessüm ettiği gün gibi ortaya çıkar!

BİR DENEME BASAMAĞI

Perşembenin gelişini çarşambadan tesbit edebilmek, zaman zaman işportacı kurnazlığı istiyen politika pazarının başlıca başarı belgesidir. Böyle belirtilerden birisini dünyanın iki ayrı bloka ayrıldığı devrede gösterdik ve aynı siyasî parti camiasından SEÇİLMİŞ kişileri ayırarak kendilerine MÜSTAKİL GRUP dedik!

Bu garib deneme, şekli yadırganması içinde siyasî hayatımızda bir CESARET DENEMESİ'dir: İsmet İnönü, önce bu d e n e y ' e bir LİDER aradı ve kolaylıkla buldu: Bu zat, kendisinin Başbakanlığı zamanında uzun devre, yâni başından sonuna kadar Gümrük ve Tekel Bakanlığı yapmış olan rahmetli Ali Ranâ Tarhan'dı. Ali Ranâ Bey, efendi, çelebi mizâçlı, gençliğinde spor yapmış, devlet memurluğu kademelerinde bulunmuş, kürsü edebiyatını TEK PARTİ, TEK ŞEF ekolünde öğrenmiş bir zattı. İnönü, adını kendisinin koyduğu MÜSTAKİL GRUB için ŞEF aradığı zaman hiç bir başka aday üzerinde durmadan Ali Ranâ Tarhan'ı seçti ve önce kendisinin düşüncesini sordu.

Çok garibtir : Bizdeki basın o yıllarda ve o şartlar içinde sayın Ali Ranâ Tarhan'a bu işin **nasıl olup bittiğini** sormadı, sormayı düşünmedi, düşünse bile sorma cesaretini göstermedi ama, başlanılan işin tecellilerinden birisi olarak Ali Ranâ Bey, GÖLGE KABİNE LİDERİ rolü ile bir defa Amerikaya gidince, bu yazının içinde gördüğünüz klişede sağlı sollu Amerikalı gazeteciler, New - York'un La Guardia hava alanında etrafını çevirdiler ve kendisine hangi partinin lideri olduğunu sordular!.. MÜSTAKİL GRUP'un baş tarafında bir de (C. H. P.) vardı: İkisi birden okunduğu zaman asıl adı meydana çıkıyordu: CUMHURİYET HALK PARTİSİ MÜSTAKİL GRUBU!

Ali Ranâ Bey cevabını verirken C.H.P. demedi, sadece MÜSTAKİL GRUP dedi. Karşılarındaki gerçek bir anlam çıkarabildi mi bilinmez, fakat daha sonrasını sormadılar.. Çünkü onların geleneğince GÖLGE KABİNE şeflerinin milletlerarası seyahatler yapması tabiî politika tezahürü idi. Öylece saydılar ve öylece benimsediler.

OTUZBEŞLER'i DOĞURAN ANAÇ!

Eğer İkinci Dünya Harbi çıkmasaydı ve cihan umumî efkârı için olduğu kadar iktidarlar için de devletlerin rejim özellikleri katılacakları milletlerarası anlaşmalar için temel unsur haline gelmeseydi, İsmet İnönü'nün ÇOK PARTİLİ hayatı denemeyi tercih edeceğini

iddia etmek güçtür, hatta mantıkî sebebi de yoktur.

Bu hakikatin tipik ispatı, rahmetli Recep Peker'in İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde şahsen vermekte ısrar ettiği İNKILÂB DERSLERİ'nin metnidir. Burada, ÇOK PARTİLİ SİSTEM için **"anarşik demokrasinin mutluluk getirmiyen sonucu..."** denir ve şu kesin hüküm ilâve edilir: **"— Biz rejimimizi böyle acılardan dikkatle koruduk ve koruyacağız!"**

Aradan iki yıl geçmeden ne olmuşsa olmuş, önce TEK DERECELİ seçimlere gidilmesi, sonra da o meşhuuuuur Cemiyetler Kanununda yapılan tâdilât, Polis Vazife ve Selâhiyetleri Kanunu, Matbuat tâdilleri ile çok partili hayata girişi mümkün kılan kapıların üzerindeki kilitler oynatılmıştır.

MÜSTAKİL GRUB'a girecek mebusların seçilmesi de ayrı mevzu olmuştur: İsmet İnönü, buraya gireceklerin daha çok gençlerden olmasını istiyordu. Nitekim, 1946 seçimlerini Halk Partisi, rey sandıklarındaki aktarmalarla kazanıp, bu mevzu üzerinde belgeler ortaya koymayı ve yayını, örfî idare ilân edip yasağa bağlayınca, bu havanın ideal şahsiyeti rahmetli Recep Peker'i BAŞVEKİL'liğe getirmişti. Önceki devreler için yeter sayılan tedbir, bekleneni veremedi, hatta ilk hayal kırıklıkları bizzat Recep Peker'den geldi: Demokrat Parti muhalefeti, safına umumî efkârı alarak iktidarı tazyik etmiye başlayınca, Başvekil, Çankaya ile olan bağlarını o klâsik formüllerle devama muvaffak olamadı : Büyük Millet Meclisinde ve dışarıda, öyle tecelliler oluyordu ki, Hükümet Reisinin bunlara kendi inisiyatifi ile cevap vermesi, yörüngeye oturtması gerekiyordu: Bu da, şube müdürlerinin tâyinine kadar herşeyi şahsında toplamayı İKTİDARDA OLMAK anlamına sayan İnönü'nün mizâcına ne uygun düşüyordu, ne de kendisine rahat uyku uyutabiliyordu: Recep Beyin yanına önce Nihat Erim'i YARDIMCI olarak vermeyi denedi, sonra Müstakil Grub'ta şahsiyetlerini tecrübe ettikleri arasından işaretli seçmeler yaptı, bunlar, Halk Partisi içinde muhalefete geçtiler. Evet!.. Halk Partisi içinde!.. Kendilerine de, temsil ettikleri sayının rakam ifadesi olarak OTUZBEŞLER denildi!.. İşte MÜSTAKİL GRUBun vaktiyle derme - çatma çatısı altında toplananlar, bir başka iç çatıyı teşkil ettiler: Recep Peker'i Meclisin umumî heyetinde değil de, Halk Partisi Grubu içinde güvensizlik oyu ile uzaklaştıracak çatıyı!

C. H. P. Müstakil Grub Başkan vekili sayın Ali Ranâ Tarhan.

("Başkan kim?" sorusunu kimse sormıya lüzum görmüyordu: Çünkü, dünya yüzünde misli ve benzeri görülmemiş unvan ve makam tevcihatı aynı zat uhdesinde tescil edilmiş ve devlet literatürüne geçmişti!)

Nitekim böyle oldu, ve Recep Peker çekildi, yerine Şemseddin Günaltay geldi: Çünkü artık anlaşılmıştı ki, 1950 seçimlerinin gerçek neticelerine rağmen, 1946 tedbirleri yeter olamıyacaktır. Son dört sene, alışılmış olanlardan gayrı tecellilerle geçmiştir ve maazallah,

İÇERDEN BİR ANLATIŞ Rahmetli Hilmi Uran, C.H.P. Grup Başkan vekili, hatıralarının 344 üncü sahifesinde "Müstakil Grub"u şöyle anlatır :

"— Hesabca Müstakil Grup, Mecliste bir muhalefet partisinin ileride alacağı rol için atılmış bir adımdı ve bununla Meclis çeşitli partiler rejimine alıştırılmış olacaktı. Merhum Ali Râna Tarhan da hem yüksek fazileti ile, hem de dürüst karakteri ile grupun başında şüphesiz hakikî bir teminattı. En güzide mebuslar, İnönünün muvafakatı ile Müstakil Gruba girdiler.

Fakat bütün bunlara rağmen Müstakil Grup, kendisinden bekleneni, yâni rejime alıştırma faydasını sağlıyamamıştır. Çünkü kendi otuz kişilik grup toplantılarında belki çok iyi hazırlanmış grup âzası tarafından, kabine âzası hakkında Müstakil Grupca çok defa esaslı tenkidler yapılmış ve hükümet âzası zaman zaman sıkıştırılmıştır. Fakat bu kadarı esasen Halk Partisi ana grup toplantılarında da yapılmakta idi. Fakat bütün bu tenkidler parti hariminde kalarak dışarıya sızmamakta ve meselâ bir vekili icabında yerinden etme gibi bir tesir yaratmamakta idi.

Meclisin alenî toplantılarında ise Müstakil Gurup, asıl ana parti grupundan hatta daha çekingen, daha ihtiyatlı davranırdı. Öte taraftan başı yine Halk Partisi Genel Başkanı sayın İnönüne bağlı ve yalnız adı müstakil olduğunu her kesin bildiği böyle sun'î bir muhalefet ve tenkid unsurundan, emniyet edip de, sonuna kadar kimse de bir şey ummamıştı ve bu sun'ilik grupun büyük zaafı olmuştu."

★ ★ ★

Bunları kim söylüyor ?

İnönü'nün, Saracoğlu'ndan evvel BAŞVEKİLLİK teklif ettiği ve Müstakil Grup kurulduğu zaman Halk Partisi GURUP BAŞKAN VEKİLİ olan zat !..

Şöyle diyor rahmetli Hilmi Uran :

"— Bir kaç gün önce, Gümrük ve Tekel Bakanlığından istifa ettirilmiş olan ve Müstakil Grup Başkanlığına getirilen Ali Râna Tarhan da, doğrudan doğruya Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanına, yâni İnönü'ye bağlı idi ve O'ndan emir alırdı!"

★ ★ ★

İlkokul öğrencilerine büyüdükleri zaman yadırgamasınlar diye "hükümetcilik oyunu" 23 nisanın itiyatları arasında idi bir zamanlar...

"Büyükler" in niçin boynu bükük kalsındı ?

---

bu alışılmış olanlar millî iradenin kösteklenmesi tecrübesi tekrarlanırsa öylesine istikamet alır ki, bilinen politika oyunları ne kadar usta ellerde olursa olsun olaylar yörüngesinden çıkar ve arzulanmıyan hadiseler birbirini kovalar.

Böylesini kimseler istemiyordu: Sun'îlikten tabiîliğe geçildi: 1950 seçimlerinde sandığa atılan vatandaş reyi masuniyet ve bekâret içinde yurdun kaderini tâyin etti.

BAŞKAN VEKİLLİĞİ !

Müstakil Grub kurulduğu zaman, Ali Ranâ Beyin unvanı (BAŞKAN VEKİLİ) idi. Peki!.. Başkan kimdi ? Bu sualin cevabını, MÜSTAKİL GRUB'un adının baş tarafında olan üç harfin başkanı tâyin ediyordu: C.H.P.!.. Evet, Müstakil Grub da, Cumhuriyet Halk Partisinin idi!.. Halk Partisinin ise DEĞİŞMEZ genel başkanı İsmet İnönü idi: İsmet Paşa, Atatürk'ten sonra, Atatürk'ün almayı düşünmediği iki UNVAN'a sahip oldu : **MİLLÎ ŞEF** ve **C. H. P. DEĞİŞMEZ GENEL BAŞKANI...** Çağdaşları arasında ünlü diktatörler vardı: Hitler, Stalin, Musolini, Franko ve ötekiler!.. Hiç birisi böylesine **tevhid-i kuvvâ** (kuvvetler birleşimi) ni BİR TEK KİŞİ uhdesinde toplamak arzusunu duymamışlardı. Demek oluyordu ki, MÜSTAKİL GRUB'un adı söylenmiyen başkanı, Türkiyenin Millî Şef'i, C.H.P. nin değişmez genel başkanı olan aynı zat, yâni sayın İsmet İnönü idi !

Bugünlere hangi yollardan aşılıp gelindiğini bilmek, bugünün nesli için, bilhassa, milletvekili, senatör, her kademesi ile öğretim kadrosu, serbest meslek erbabı, bilhassa kalemlerinde vatanın mukadderatından bahsetme hakkını duyanlar için haysiyet âmentüsüdür. Tâ ki, hafıza buhranının boşluğunda oynanan komedya üzerindeki perde daha uzun zaman şu pek yakın dün'ü unutmuş zavallı şuurumuza hicâbın örtücü olmak pervasızlığından utansın!..

Tekke musikisinde

NEVBE VURMAK

NE İDİ, NASIL YAPILIRDI?

Yazan :
Cemaleddin Server
REVNAKOĞLU

Mevlevîlere mahsus "Mıtrıb" erkânından bir Halilezen, "Mukabele" sırasında Halile vururken.

Klâsik mâbed musikimizin ilk büyük konservatuarı sayılan ve bu sahada en kuvvetli, en değerli üstadları yetiştiren, bunları tarih ve insanlığa tanıtan Tekkeler musikisi ve onun pek azametli kültür ve edebiyatı olmasaydı, ve eğer bunlar ta'lim, telkin yolları ile, inceden inceye işlenmeseydi, kabul etmek lâzım gelir ki, İslâm'ın ibadet dünyası, kuruluktan ve zevksizlikten kurtulamıyacaktı. Yine hatırlamak yerinde olur ki, Medrese kültürünü selâhiyetle temsil ve tedris eden zâhir ulâmasının ve **"Bab-ı Meşihat"** de denilen **"Fetvahane"** nin aynı zihniyet ile kafa kafaya vererek bir ağızdan **"Haramdır!"** dedikleri musikiyi, devamlı, ısrarlı birçok mücadele ve fedakârlıklarla İslâm mâbedlerine sokup yerleştiren ve bütün ihtişamile devam ettiren, Tekke musikisi, Tekke musikişinasları olmuştur. Bunun çok güzel bir neticesi de şudur ki, çeşitli zikir şekillerinden meydana gelen âyin-i şerîflerin, "Mukaabele" lerin arasına lâhutî konserler, semâvî rakısalar, pek canlı ve cazip şekilde bedîî figürler katarak, Müslümanlık âleminde âdeta ulvî ve ruhanî bir medeniyet kurmuşlardır. Zamanına göre dâhîyane bir inkılâp vücuda getirilmiş sayılabilir.

Yine dikkat edilirse görülür ki, zikirde, kalblere coşkunluk vermesi, ilâhî zevki arttırması itibarile musikinin, ruhlarda ve gönüllerde yaptığı, bıraktığı tesir, çok kudretlidir. Bu hususun inkâr edilemiyecek büyük ehemmiyeti vardır.

TEKKE MUSİKİSİ

Tekke musikisi de, klâsik musikimizin saz fasılları gibi tavrını, seyrini değiştire değiştire ve ısındıra ısındıra başlar ve devam eder. Perde perde yükselir, alçalır, dolaşır, ilk girdiği, başladığı yerde, en sonra karar kılar.

Koro'nun ses temposu, perdesi, zikrin tavrına ve hareketlerine göre ayarlandırılmıştır. Hiç falso vermeden böylece sürüp gider.

Zikrin "tavr-ı mahsusu" nda görülen figür ve ritim icaplarına göre önce "pest" den, yavaş yavaş, ağır ağır başlar, perde perde inip çıkar, gittikçe artan büyük bir coşkunluk içinde, etrafı ve gönülleri sardıktan, yüksek perdeler üstünde bir müddet dolaşıp gezindikten sonra **"Yıldız Perdesi"** denilen hepsinden

dik ve daha yukardaki en üst perdeyi bulurdu.

Dergâhlarda musikiye, bu derece ehemmiyet verilmesi, Tarikat mensuplarının eski tabiri ile **"meclûb-i mehasin"**, **"bedayı'perver"** olmalarından ileri geliyordu, yani (güzelliklere vurgun, bedii zevklere düşkün), ince ruhlu insanların Tekke muhtinde ekseriyeti teşkil etmiş bulunmasından husule gelmekte idi.

Şöhretleri asırları kaplamış, büyük sanatkâr ve bestekârların bu şekilde hemen daima Tekke ve Tarikat müntesibleri içinden çıkmış ve yetişmiş bulunması, eserlerinin kendi devrinden zamanımıza kadar gelmesi, her asırda tutunması, bu gerçeğin en kuvvetli misalidir.

MUSİKİNİN İNSAN RUHU ÜZERİNDEKİ TESİRLERİ

Tekkeler musikisinin, deruni hazlar ve ruhlar üzerinde husule getirdiği bir hususiyet de şu idi :

Camide yapılan ibadetlerde, cemaat tarafından meselâ yüz defa **"Allah!"** denilirse, Tekkede dervişlerden, âşıklardan kurulan zikir halkasında en azı bin defa, yüz bin defa **"Allah!"** denilirdi ve pek de yürekten söylenirdi. Zira Tekkede **"Zikr-i dâimi"**, **"vecd-i hakiki"** vardı. Namaz gibi muayyen vakitlere mahsus olmayan bu devamlı zikir, eski edebiyatın "vecd-i vecd-â-vecd" dediği gayetle coşkun ve pek heyecanlı bir surette icra olunurdu. Bu doyulmaz ve anlatılmaz neş'eyi meydana getiren de musiki idi ve onun büyüleyen, sürükleyen kudreti idi. Zira kitaplara geçmiş hakikatler arasında görülmekte ve bilinmektedir ki, musiki, âşık'ın aşkını arttırır; duygulu kalblere ilham verir, ruhlara coşkunluk getirir. Bunun içindir ki, Tekkede zikir meydanına girip de post üstünde diz çöken her derviş, hatta derviş olmayan herkes, candan, gönülden ve bir ağızdan **"Allâh!"** derdi; **"Allâh!"** demenin zevkine varırdı. Ve, zikrin en büyük ibadet olduğunu ruhunda yaşardı.

Musiki ile başlayıp, onunla beraber aynı tavırda, aynı perdede devam eden ve en önce **"Estağfirullâh!"**, **"Lâilâhe illâllah!"**, sonra da **"Allâh!"**, **"Yâ Allâh!"** veya **"Hû Allâh!"**, **"Hayy Allâh!"** lâfz-ı şerifleri ile birbirini takip ve tekmil eyleyen İsm-i Celâl ve Tevhid-i Şerîf'ler, "Kuud, Kıyam" veya "Devran" da, (oturarak, ayakta veya devrederek, dönerek) ne tarz-ı surette olursa olsun her defasında zikir meclisi bir kaç saat sürerdi. Bazan da hiç farkında olmadan sabahı bulurdu.

Böylece büyük bir âheng ve intizamla sürüp giden bu coşkunluğun başında, şeyh efendi, elinde sübha-i saddâne (binlik veya beşyüzlük tesbih), Mekaam Postu önünde, zikr-i şerîfi, âyin-i şerîfi birkaç defa devreder ve ettirirdi. Artık sayısını Allah bilir.

Allah ve Zikrullah aşkı ile kendinden geçmenin pâyânsız neş'esine bu şekilde huzur ve heyecan katan Tekke musikisinin en cazip, en muhteşem tarafı **"Bayram Haftaları"**nda, **"Nevbe vurulduğu"** zaman olurdu. Bu, bir musiki hâdisesi idi. Bu hâdise-i fevkalâde, Tekkelerde bir "saltanat-ı musikiye" halinde icra edilirdi.

NEVBE NEDİR ?

Nevbe, Tarikatlere aid saz topluluğunun adıdır. Bu, bir çeşit Tekke bandosu idi. Fakat daha ziyade **"aktâb-i erbaa"** denilen dört büyük kutbun kurduğu ana Tarikatlere mahsus idi. Yani Kaadirî'ler, Rıfaîler, Bedevî'ler, Disûkîler ve ilâveten Sa'dî'ler, Dergâhlarda, muayyen zamanlarda Nevbe vururlardı. Nevbe'nin icra şekli, evvelce de yazdığımız gibi **"âlât-i mutribe"** denilen Şark'a mahsus an'anevî sazlardan "Nay - Ney, Nısfiye, Kuddûm, Çifte Kuddûm, El Kuddûm'u, Mazhar, Bendir, Kabran, Halîle (bando zili), Tabl-Tabıl (kocaman gövdeli davullar), Mehter Takımında olduğu gibi muayyen bir tarzda topluca çalınıp okunmasından meydana geliyordu. Kıyamî Tekkelerin de, Kandil ve Bayram günlerinden bir hafta önce başlardı. Buna, **"İstikbâl Haftası"** denilirdi.

Halvetiye Tarikatına mensubiyeti olan Tekke ve Zaviyelerde ise, ancak **"eyyam-i mahsusa"** ve **"leyali-i mubareke"** nin hulûlü münasebetile (Kandil ve Bayramların gelişi ile) o da pek nadir olarak Nevbe çıkar ve bazan bir hafta sürerdi. Bu haftanın içindeki zi-

kir günlerinde ekseriyetle Nevbe vurulurdu.

Büyük dergâhların Hilâfet Cemiyetlerinde, şayed Âsitane Şeyhi (Pîr evinin postnişini efendi) bulundu ise, o zaman âyin-i şerîf ve merasim, Nevbenin iştiraki ile yapılırdı.

Nevbe'nin çıkması ve çalınması iki suretle olurdu : Birisi oturulduğu yerde vurulurdu. Buna **"Tulibî Nevbe"** denilirdi. İkincisi de, ayakta vurulanıdır ki, bu da, Tulibî Nevbe'den sonra başlar ve daha az sürerdi.

Ramazan Bayramlarına rastlayan haftа günlerinde, bazan üç defa Nebve çıkardı. Kurban Bayramlarında ise, Nevbe merasimi iki defa yapılırdı.

Nevbe'ler umumî olarak üç fasıldan ibaretti : Dergâhın postnişini bulunan şeyh efendi ve bariz selâhiyetli zâkirbaşı, ellerinde pirinç halîle ile Nevbe'yi idare ederlerdi. Yaşlı dedeler ile diğer zâkirler Kuddûm vurur, dervişler Mazhar çalardi. Misafir olarak gelen kıdemli şeyh efendilere de, "El Kuddûmu" verilirdi.

Eyyub Nişancısında, Nakşibendiye Tarikatinden Şeyh Murad-ül Buharî Dergâhı şerifi hücrenişin dervişlerinden ve Eyyub Tekkeleri "Nevbezen" lerinden, "Çikolata Tal'ât Bey" denilen Neyzen ve Zâkir Arap Talât Bey, dergâh-ı şerifin kahve ocağı önünde vecd içinde neyini üflerken.

NASIL YAPILIRDI ?

Bir tempo ve bir âheng altında saatlerce sürüp giden bu merasimde, evvelâ ağır ağır, sonra gittikçe hafif tavırlı **"Şuul"** ler (Arapça ilâhiler), medhiye ve kasideler okunurdu. Bu arada zâkirlerin, yine ayakta bir ağızdan okudukları Uşşak ve Hicaz makamlarında, **"Şey'en İllâh!"** redifli mühim besteler, bilhassa **"Hay Yâ Hû!"** lar, eski mâbed musikimizde cidden büyük kıymeti haiz eserlerdi ve yalnız Tekkelere mahsustu. Bunlar, pek kuvvetli, muazzam, muhteşem bir hançere korosu halinde icra olunurdu. **"Durak"** lar tavrında gayetle ağır ve azametli bir besteye mâlik bulunan bu eserlerin, cidden görülmiye değer büyük bir intizam ve ittırad içinde devamı, hakikaten fevkalâde olurdu. Batının kilise müziğini bastıracak, imrendirecek bir kudrette idi.

Zâkirler topluluğundan meydana gelen ve bir ismi de **"Nevbezen"** olan "Eshab-i Nevbe" nin tarz-ı mahsusunda idaresini, bu işte usta olmuş zâkirbaşılar, yahut musikişinas şeyh efendiler üzerine alırdı. Ve bu hususta muvaffakiyet göstermek de, ayrı bir maharet sayılırdı. Zira bu vazife, orkestra şefliğine benziyen bir ehemmiyette idi. Kudret ve selâhiyet istiyordu. Musikide ve zâkirlikte vukufu ve iktidarı bulunmıyanlar, Nevbe idaresini başaramazlardı.

Usulü üzere Nevbe açılır ve idareyi üzerine alan zatin iki elindeki Halîle, daima karşılıklı olarak işlerdi. Burada düşünülen psikolojik bir felsefe de şudur :

İbadetin zevkini ve zikrin hazzını bütün vücuda aynı anda duyurmak ve ruha sindirmek için iki elin aynı heyecan ve hassasiyetle işlemesi ve beraberce devam etmesi şarttı ve başta gelen bir zaruretti. Fakat toplu sazın ahengini ve bu ahengin mükemmelliyetini temin eden sağ eldir; saza ve idareye hâkim ve nâzım olan sağ eldeki Halîle'dir.

Nevbe'nin intizam ve ihtimamla yürümesi, ona bağlı idi. Zaten Halîle, Nevbe'de baş sazdı. Kumandayı o verirdi.

★ ★ ★

Nevbe açılırken başlangıçta, Nevbe Hutbesi, Salât'lar ve Tarikat Pîrlerine ait medhiyeler (sonra göreceğiz) tamamile okunup bittikten sonra Nevbe'nin zikre karışarak devam etmesi, Kaadirilerde ekseriya **"Kıyam Hayyi"** nde olurdu.

Rifaî, Bedevî ve Sa'dî'lerde, **"Kalbî İsm-i Celâl"** zikri yapılırken Nevbe başlardı. Bazan da yalnız Halîle ve Kuddûm vurulurdu.

Tophanede, Pîr-i Sanî İsmail-i Rumî makaamı olan İstanbul Kaadirihanesinde ise, her salı günü **"Eşrefi Usulü"** ile icra edilen ve çok yüksek perdede devam eden **"İlallâh Hayy!"** zikrinde, muntazaman El Kuddûmü çalınmakta idi.

Muteber meşayih'in Hacc-ı Şeriften dönüşlerinde veya çocuklarının mektebe başlaması dolayısile mahallece tertiplenen **"Âmin Alayları"** nda ve onların sünnet düğünlerinde yarı Nevbe vurulurdu (yalnız Halîle veya Mazhar çalınırdı).

Yine hatırı sayılır Tekke şeyhlerinin veya "şeyhzade" denilen oğullarının evlenmesinde gelin, dergâha Nevbe ile getirilirdi. Fakat bu gibi hallerde ve merasimlerde, Peygamber Efendimize mahsus olan "Taleal bedr-ü aleynâ.." kudumiyesi, asla ve tabiatile okunmazdı. Yalnız İlâhi, Kaside ve Şuul'lerle iktifa olunurdu.

Gelecek Sayıda

- **Nevbe sazlarının yapılış ve kullanılış şekilleri,**
- **Meşhur Nevzebenler.**

Tarih — 332

Osmanlı İmparatorluğunun yükselme devrinde bir kale cengi (Riko'nun albümünden).

Gizli - açık mücadeleler içinde iki Türk hanedanı

Karaman Oğulları ve Osman Oğulları

Yazan : ZİYA NURİ

Selçuklu saltanatının harabeleri üzerinde kurulan iki büyük beylik, Osman Oğullarıyla, Karaman Oğulları, konduk ları devlet mirasını uzun süre paylaşamadılar.

Rûm Selçuklularını önce istilâcı Moğullar hırpalamış, arkasından Karaman Oğulları, yarım kalan çöküntüyü tamam lamışlardı. Sondan bir önceki Selçuk Sultanı Gıyasettin Mes'ut devrinde (1283 - 1297) doğudan gelen Moğul saldırıları, imparatorluğu tâ temellerinden sarsmıştı. 1297 de son sultan Alaettin III. ün tahta çıkışı bu çöküşü daha da hızlandırdı. Bu defaki saldırı, yabancılardan değil, Selçuk Hanedanı tarafından Karaman Beyliğine tayin edilen Lârende Beyleri tarafından geliyordu.

Bu tarihlerde, Osmanlı saltanatının kurucusu Osman Bey, Batı Anadoluda küçük bir "Uç Beyi" idi ve sarayda OSMANCIK adıyla anılıyordu. Osman isminin sonuna takılan bu "CIK" eki, hem Osman Gazi'nin gençliği, hem de ülkesinin küçüklüğü için kullanılmaktaydı.

Alaettin Keykubat, Karaman Oğullarının saldırılarına dayanamıyarak, maiyetiyle birlikte Osman Beye sığındı ve O'ndan yardım diledi. Osman Gazi, eski metbuunu büyük bir saygıyla karşıla-

dı, O'na gerçek bir sultan muamelesi gösterdi, ancak yardım dileğine karşı şu cevabı verdi :

"— Sultanım, bizim gücümüz Karamanlı üstüne varmağa yetmez. Biz burada, sizin ülkenizi batıdan gelecek saldırılara karşı korumakla vazifeliyiz." (1)

Yerli ve yabancı tarih yazarları, Selçuk İmparatorluğunun 1302 tarihinde dağıldığını yazarlar. Oysa ki, Gıyasettin Mes'udun ölümüyle, yani 1297 de Selçuk İmparatorluğu dağılmış ve yerini kudretli Karaman Beyliğine bırakmıştı. Son Sultan Alaettin Keykubat ise, son beş yılını eski uç beylerinin memleketlerinde bir misafir, bir sığıntı halinde geçirmiştir. O uç beyleri ki, bir zamanlar Selçuklu Hanedanı tarafından görevlendirilmiş ve bulundukları beyliklere atanmıştı.

Gazi Osman Bey, eski efendisine karşı daha iki yıl bağlılık ve vefa gösterebildi. Nihayet, 1299 da adına hutbe okutarak bağımsızlığını ilân etti.

OSMANLI - KARAMANLI MÜNASEBETLERİ

Bu iki hanedan, tarihin hiç bir devrinde birbirini sevmemiş, fakat politika icabı, sever görünmüştür. Osmanlıların zayıf oldukları çağlarda dostluk teklifleri Osmanlılardan gelmiş, Bursadan Lârendeye prensesler gönderilmiştir. Meselâ, Karaman Oğlu Ali Bey, Birinci Muradın kızı Nefise Hatun ile evlenmiş ve kendisine Akşehir, cihaz olarak hediye edilmiştir. Devlet güçlendikçe Karamanlılara karşı tutumunu değiştiren Osmanlılar, Yıldırım Beyazıt zamanında Karaman nüfuzunu Konya kalesinin içine kadar sürmüştür. Karaman Oğulları da Osmanlıların her zayıf anında karşı harekete geçmiş ve elinden çıkan yerleri geri alma çabasına düşmüş tür. Karaman Oğulları sade kendi hesaplarına değil, öteki Anadolu Beylikleri adına da hareket etmekten geri durmamış, onları, Osmanlılar aleyhine daima kışkırtmıştır. Bu hususta Tarihçilerimizden Kıvamî'nin aşağıya aldığımız satırları, dikkatle okunmağa değer dir :

"Karaman Oğlu İbrahim Bey dedikleri, merhum Murat Han'ın (İkinci Murat) dünya sarayından ahirete intikal ettiğin işidicek, türlü türlü şeni hareketler etmeğe başladı. Fesat âteşini yakıp fitne çömleğini kaynattı. Aydın Oğlu ve Menteşe Oğlu ve Saruhan Oğlu ve Teke Oğlu dedikleri bir nice boy beyini yanına toplayıp her birine merhamet gözüyle nazar edüp himmet kıldı ve emretti ki," herbirinüz atanız ocağına varın il ve vilayetinize hükmedin" dedi. *Tâ kim, Anadolu kendi hükmünde ola. Bu taraftan haberi yok kim, saadet maşrıkından bir güneş doğdu ve Osmanlı tahtına bir cihangir oturdu (Fatih Sultan Mehmet). Sonunda sındılar, rüsvay oldular. Ama, Karaman Oğlunun şerri, ara yerden hiç eksilmedi."*

Görüldüğü gibi, bir saltanat değişikliğinde bile, Karaman Oğulları boş durmamışlar, kendi hesaplarına "bir nice" boy beylerini kışkırtmaktan geri kalmamışlardır. Karaman Oğullarının bu çeşit hareketlerinden sonuncusu, Beyazıt II ve Şehzade Cem anlaşmazlığında görülmüştür. Son Karaman Beyi Kasım Bey, Şehzade Cemle birleşerek Osmanlılara karşı son savaşını vermiş ve talihsiz şehzadenin Rodos'a ilticasından sonra Karaman Beyliği de tarih sayfalarına intikal etmiştir (1482).

OSMANLILARDA UNVANLAR

Yıldırım Beyazıt, Ankara yakınlarındaki Çubuk Ovasında Timura mağlûp olurken, şehzadelerinin beşi de yanındaydı. Bunlar, Süleyman Çelebi, İsa Çelebi, Mehmet Çelebi (Sonradan Çelebi Sultan Mehmet unvanıyla idareyi müstakillen eline alacak olan Beşinci Osmanlı Hükümdarı), Musa Çelebi ve Mustafa Çelebi. Bu son şehzade *"Düzmece Mustafa"* adıyla bilinen ve hanedana mensup olmadığı söylenen şehzadedir. Oysa ki, gerçekte Yıldırım Beyazıd'ın oğludur.

Hikâyenin ayrıntılarına girmeden önce, Yıldırımın şehzadelerine neden "ÇELEBİ" dendiği hususunu inceleyelim :

Bilindiği gibi, tâ Fatih Sultan Mehmet'e gelinceye kadar halk ve asker, Osmanlı padişahlarına "BEY" diye hitap ederdi. Hatta, İstanbul'un zabtından sonra yeniçerilere nasihat eden ün-

(1) Şikârî, Karaman Oğulları Tarihi.

lü bilgin Ak Şemsettin :

"— Kadınlara, çocuklara, ilişmeyin. İhtiyarlara kötü ve ağır muamele etmeyin. Artık padişahınıza "BEY" demeyin. O, İstanbul şehrinin açıcısı bir cihangirdir, kendisine "sultan" *diye hitap edin."* demişti.

BEY sıfatı, Osmanlı hanedanı için artık küçük gelmeğe başlamıştı. Selçuk imparatorluğunun artıklarından olan bir yığın "beylikler" ortadan kaldırılmış, "bey" leri teb'a haline getirilmişti. Yıldırım, oğulları için "bey" sıfatının kullanılmasını istemiyordu. Nitekim, daha sonraki Osmanlı padişahları da, şehzadeleri için "bey" deyimini kullandırmamış, onlara "sahip" anlamına gelen EFENDİ diye hitap edilmesini bir töre haline getirmişlerdir. Yıldırım'ın beş oğlunun da ÇELEBİ diye anılması, bu yüzdendir. Sonradan "kibar", "nazik", "iyi huylu" kişi anlamına kullanılacak olan bu sözcük öz Türkçedir. Bu konuya kısaca değindikten sonra, biz gene Ankara savaşının neticelerine dönelim :

Yıldırım Beyazıt, Timura esir düşünce, yanında bulunan beş oğlundan dördü muhtelif yerlere çekildi. Büyük Şehzade Süleyman Çelebi Edirneye, Mehmet Çelebi Amasyaya, İsa Çelebi önce Eskişehir, sonra Rumeliye, Mustafa Çelebi ise, Trakyaya kaçtı. Babasının yanında sadece Musa Çelebi kalmıştı. Musa Çelebi, yenilgiden pek kahırlanmış olan babasını bırakmadı ve ölümüne kadar yanında kaldı. Beyazıt, Timur kuvvetlerine 28 Temmuz 1402 de esir düşmüştü. Akşehirdeki ölüm tarihi 8 Mart 1403 olduğuna göre, esaret hayatı 7 ay, 10 gün sürmüş oluyor. Bu süre içinde Şehzade Musa babasının yanından ayrılmamış, ve babasının cenazesini Bursaya getiren heyete başkanlık etmiştir. Timur, Musa Çelebi Bursaya giderken eline bir "Altamğa" yâni, bir hükümdarlık belgesi vermiştir. Oysaki, öteki şehzadeler bu sırada kendi başlarına buyruk birer beylik kurmuş ve aralarında saltanat kavgası başlamıştı.

ÇELEBİLER KAVGASI

Şehzadelerin en büyüğü olan Süleyman Çelebi, babasının eski kumandanlarını, beylerini başına toplayarak Edirnede tahta çıktı. İsa Çelebi ise, önce Eskişehir taraflarını, sonra da Timurun doğuya doğru uzaklaşması üzerine, Bursayı zaptetti. Çelebi Mehmet, eski sancak tahtı olan Amasyada büyük bir savaş hazırlığı görüyordu. Musa Çelebi, kardeşler arasındaki bu uyuşmazlıktan çok üzgündü. Babasının naaşını Bursaya getirdikten sonra Eflâk taraflarına çekildi.

Yıldırım Beyazıt Timur'a esir düştükten sonra kardeşlerile mücadele ederek babasının yerini alan Mehmet Çelebi.

Mehmet Çelebi yeterince güclendiği kanaatına varınca, ilk defa İsa Çelebinin üzerine yürüdü ve Bursayı elinden aldı. İsa Çelebi, Edirnedeki Süleyman Çelebiye sığındı ve ağabeyinden aldığı taze kuvvetlerle tekrar Anadoluya geçti. Fakat bu defa Eskişehir dolaylarında kat'î bir yenilgiye uğradı, amansız bir savaş sonunda can verdi. Şimdi, Mehmet Çelebinin karşısında sade Süleyman Çelebi vardı. Çünkü Musa Çelebi savaşı kabul etmemiş, Eflaka yerleşerek orada hazırlıklara başlamıştı.

Süleyman Çelebi, eğer sefahata ve hamam âlemlerine fazla düşkün olmasaydı, umulur ki, taht sırası kendine gelirdi. Ama, öyle yapmadı. Her zaferin arkasından uzun süren eğlence âlemlerine girişti. Hatta, kendisine yaklaşan tehlikeyi haber vermek için hamama gelen yeniçeri ağasının sakal ve bıyıklarını tıraş ettirerek sokağa salıverdi. Onun bu hali, maiyetindeki beyleri ve savaşçıları tedirgin ediyordu. Babasının

ünlü komutanları onu bırakarak kimi Musa Çelebinin, kimi de Mehmet Çelebinin yanına gidiyordu. Buna rağmen Süleyman Çelebi gene de kuvvetliydi. Hatta, Bursayı Mehmet Çelebiden geri almağı başardı. Ne Çare ki, burada fazla kalamadı. Eflâkta hazırlığını bitirip Edirne üzerine yürüyen Musa Çelebiyi karşılamak için tekrar Rumeliye döndü. Süleyman Çelebinin ölümü, bir Osmanlı şehzadesine yakışmayacak şekildedir. Hamamdan çıkıp canını kurtarmak için dolu dizgin kaçarken Edirne - İstanbul yolu üzerinde, Karıştıran köyü civarında bir bataklığa saplanarak çamurlar içinde can verdi.

İKİ SON ŞEHZADE

İsa, Mustafa ve Süleyman Çelebiler bertaraf edildikten sonra ortada iki şehzade kalıyordu: Mehmet ve Musa... Osmanlı tahtının akibeti, bu iki şehzade arasında tayin edilecekti. Şehzade Musa, Eflakten topladığı Rumen ve Sırp askerleriyle Edirne üzerine yürüdü. Yanında az sayıda yeniçeri ve Türk beyleri de vardı. Musa Çelebi, kısa zamanda büyük başarılar sağladı. Rumelini, bir uçtan bir uca ele geçirdi ve Edirneyi başkent yaparak işleri yürütmeğe başladı. Ne var ki, Musa Çelebi, daha askerî hareketi bitirmeden, idarî ve siyasî ıslahata başladı. Özellikle, hükümran olduğu bölgede, vaktinden evvel bir sosyal nizam kurmağa kalkıştı. Onu bu davranışa, Kadıaskeri olan Simavna Kadısının oğlu Şeyh Bedrettin itiyordu. Şöyle ki: Musa Çelebi, Edirneye girince Şeyh Bedrettini burada buldu. Ünlü bir bilgin olan Şeyh, o günlerde "Cami - ül Fusulin" kitabını yazmakta idi. Aslında bir "Medenî Kanun" mahiyetinde olan bu kitap Timurlengin torunu Uluğ Bey adına yazılıyordu. Bittiği zaman memleket idaresinde faydalanılmak için Semerkant'e gönderilecekti. Musa Çelebi, Şeyh Bedrettin'i kendisine Kazasker tayin edince onun bilgi ve düşüncelerinden faydalanmak istedi. Şeyhin temayülü "İştirak-i Emval" e, yani bugünkü doktriner deyimiyle aşırı sosyalistliğe doğruydu. Şeyh Bedrettine göre insanlar, doğuşta olduğu gibi, yaşayışta da müsavi olmalıydı. Devletin malları, devleti teşkil eden kişiler arasında bölüşülmeli ve ortaklaşa kullanılmalıydı. Halbuysa, Osmanlı devletinde başka sistem kurulmuş ve topraklar padişah adına ünlü savaş erlerine, beylere, soylu cenk erlerine dağıtılmıştı. Musa Çelebi, beylerin elindeki toprakları alıp halka dağıtmağa başlayınca, ilk isyan hareketleri belirmeğe başladı. Önce Evrenos Zade, arkasından Tırhala Beyleri, Saruca Paşa ve öteki beyler Musa Çelebiye karşı baş kaldırdı. Edirnedeki Musa Çelebi İdaresinin zayıf düştüğünü haber alan Çelebi Mehmet, Edirne üzerine yürüdü. Artık kardeşler arasındaki kavga sona erecek, Yıldırım'ın mirası kat'i olarak bölüşülecekti.

KARAMAN OĞLU GENE SAHNEDE

Mehmet Çelebi, Şehzade Musanın üzerine yürürken, hemen hemen bütün kuvvetini yanında götürmüştü. Bunu haber alan Karaman Beyi İkinci Mehmet Bey, ve Aydın Beyi Cüneyt Bey, Osman Oğullarının sınırını aştılar. Mehmet Bey, Bursayı kuşattı. Otuzdört gün sürmüş olan bu kuşatma sırasında, Bursa Kalesini Hacı Ivad Bey adında bir kişi savundu. Namık Kemalin Osmanlı Tarihinde bu zattan bahsedilirken *"Bursada muhafız olan ve o zamana kadar öğünülecek bir geçmişi bulunmayan Hacı Ivad Subaşı en büyük Osmanlı kahramanlarını imrendirecek bir kahramanlık gösterdi."* diyor (2).

Sırası gelmişken, bu zatla meşhur Karagöz oyunundaki Hacivat arasında bir bir münasebet bulunduğunu kaydetmeden geçemeyeceğiz.

Biz, gene Karamanlıların Bursa muhasarasına dönelim:

Mehmet Bey, kaleyi kuşatma ile alamıyacağını anlayınca içerdekileri susuz bırakmak ve teslim olamağa zorlamak istedi. İşin kötüye gittiğini gören Hacı Ivad, kaleden bir çıkış yaptı ve Karamanlıları bozguna uğrattı. Savaş karşılıklı akınlarla sürüp giderken, Rumeliden Çelebi Mehmedin başarı haberleri gelmeğe başladı. Bursa kuvvetleri Musa Çelebiyi önüne katmış kovalıyordu. Nihayet Samokova denilen mevkide Musa Çelebi yaralı olarak yakalandı. Saruca Paşa kuvvetleri, işi kökünden hal-

(2) **Osmanlı Tarihi cilt 3, cüz 1, sahife 7.**

letmek için Çelebiyi, yakanladığı yerde şehit ettiler.

Mehmet Çelebi, kardeşinin naaşını Bursaya naklettirmek için emir verdi. Nihayet Cenazeyi getiren küçük topluluk Bursa varoşlarına yaklaştı. Keyfiyeti haber alan Karaman Oğlu İkinci Mehmet Bey, Çekirge denilen semtte cenaze alayını durdurttu, Tabutu yere indirterek yüzünü açtırdı. Mehmet Bey, önceden Musa Çelebiyi tanıdığı için işin içinde bir hile olup olmadığını anlamak istiyordu. Naaşın kefeni açılınca, Mehmet Bey, Musa Çelebiyi tanıdı ve gözyaşlarını tutamadı. Ertesi gün muhasaraya son verilmiş, Karamanlılar Konya istikametine doğru çekilmeğe başlamıştı. Durumu gören ve Karaman askerleri içinde şakacılığıyla ün yapmış olan Harman Danası adlı bir kişi:

"— Bizim Bey, Osman Oğullarının ölüsünden korkup muhasarayı kaldırttı. Ya, dirisini görse ne yapardı?" dedi. aslında bu bir lâtifeydi. Fakat müthiş bir gerçeği ifade ediyordu. Harman Danası'nın bu lâtifesi orduya yayıldı, kısa zamanda Mehmet Beyin kulağına kadar geldi. Harman Danası, acı şakasının bedelini canıyla ödedi. Geyve yakınlarında bir ağaca asılmak suretiyle idam edildi.

Uzun yıllar, Harman Danasının bu lâtifesi, Osmanlı ordusunda söylenir oldu. Yeniçeriler Karamanlılardan söz ederken :

"Onlar bizim dirimizden değil, ölümüzden bile korkar" diye -haklı olarak- övünürlerdi.

Basım : 28205

iyi planlanan ve yürütülen
bir reklâm ve tanıtma faaliyeti
bir müessese için
masraf kapısı olmaktan çıkar;
karşılığını kat kat getirir.

BASIN İLÂN KURUMU

Cağaloğlu, Türkocağı Cad. no. 1, kat: 3
Telefon: 27 66 00 - 27 66 01. İstanbul

Tarih — 333

2 imparatorluk, 14 devlet ve 200 şehir fetheden

FATİH'İN SON SEFERİ

YAZAN : ERDEM YÜCEL

Fatih Sultan Mehmed'in bir İtalyan heykeltraşı tarafından yapılan bronz madalyası.

Fatih Sultan Mehmed'in (1430 - 1481) ömrünün son yıllarında açtığı İtalya seferi, Otranto'nun zaptı ve Mesih Paşa'nın hatalı davranışı yüzünden gerçekleşemiyen Rodos muhasarası, Avrupada derin yankılar meydana getirmiştir. Aslında Fatih'in İstanbulu fethederek Doğu Roma İmparatorluğunu ortadan kaldırdıktan sonra dikkat nazarlarını batıya yönelteceği gayet normaldi.

Bu bakımdan Onbeşinci Yüzyıldaki Osmanlı hâkimiyetinin Akdenize uzandığı sınırı tespit eden Otranto seferinde, İstanbuldan Romaya giden sistemli bir istilâ politikasının son büyük hamlesini sezmemek imkânsızdır. (1)

Fakat İtalyan yarımadası ve üzerindeki irili ufaklı şehir devletleri, Fatih'in daha şehzadeliği sırasında dikkatini çekmiş, çevresinde daima bu ırka mensup insanları barındırmıştır. Padişahlığının ilk yıllarında Edirneden İtalyanlarla yapmış olduğu temaslar, ona bu memleket hakkında oldukça sarih bilgiler kazandırmıştı.

FATİH'İN PLÂNI

Fatih'in 1451 yılında ikinci defa tahta çıkışından sonra bizzat sarayına getirttiği İtalyanlardan, bugün ancak bir kaç ünlü hümanist ile resmini yaptırdığı Venedik ekolüne mensup ressamların isimlerini biliyoruz. (2)

Ayrıca Avignon Kardinali için hazırlanan ve fetihten hemen sonra İstanbul'un durumunu anlatan bir raporda Jacope Tedaldi, Fatih'in bir plânını ilk defa açıklamaktadır. Muhakkak ki, padişahın bir İtalyan müşaviri vasıtasıyla ele geçirilen bu plân, bugünkü Marghera tahkimatından adaya uzatılacak bir köprü sayesinde Venedik şehrinin zaptı plânıdır. (3)

Fatih'in son yıllarında tamamen Avrupayı izlediği ve İtalyan yarımadasında meydana gelen şehir ihtilâflarını yakından takip ettiği anlaşılmaktadır.

İstanbul Fatihi'nin batıyı tehdit eden bir tehlike teşkil ettiği hususunda İtalyan ve Grek şahitlerinin verdikleri malûmat, fazla ciddiye alınmıyabilir. Bununla beraber şu cihet muhakkaktır ki, padişahın harp plânları daha önce değilse bile, Bizans'ın düşmesinden sonra mutlaka, batı memleketlerine yönelmiş bulunuyordu. Hatta bu plân İtalyayı, daha sonra belki de Almanya'ya boyun

(1) Dr. Şerafettin Turan, Fatih'in İtalya Seferi, "Vakıflar Dergisi" Ankara 1958, C. IV, s. 139.

(2) Bu hususta bak: Ressam Âli Karsan, Topkapı Saray Müzesindeki Fatih Portreleri, "Arkitekt" İstanbul 1953, S. 1-4, s. 15 - 19.

(3) Franz Babinger (Terc. Bekir Sıtkı Baykal), Fatih Sultan Mehmet ve İtalya, "Belleten" Ankara 1953, C. XVII, S. 65, s. 53.

eğdirmeğe kadar ileri gidiyordu.

Bu arada Ancona, Rimini gibi küçük bazı İtalyan devletleri de Fatih'in dostluğunu, müttefikliğini kazanmak için ellerinden geleni yapmışlar, diğerleri üzerinde şiddetli bir nüfuz kurmak istemişlerdir. Fakat bu teşebbüslerinde hiç bir zaman muvaffak olamıyarak, ulaşmayı arzuladıkları siyasî amaçlarına vasıl olamamışlardır.

İTALYA'DA DURUM

Onbeşinci Yüzyılda İyonya adaları Venedik'e bağlı, Tocco hanedanına ait bir dükalık idiler. Fakat aynı zamanda da Osmanlılara yıllık vergi ödediklerinden, onların hukukî baskılarını da kabul etmek zorunda bulunuyorlardı.

Bu sırada Napoli hanedanından bir prensesle evlenmiş bulunan dük Leonardoya rağmen, Napoli ile Venedik harp halindeydi. Adriyatik'i tamamen kendi hâkimiyeti altında, bir iç deniz haline getirmek için Venedik, Napoliyi muhakkak surette mağlûp etmek zorunda idi.

Diğer İtalyan devletleri ise muhtelif menfaatleri uğruna bu iki büyük devlet ten birine tâbi olmak mecburiyetindeydiler.

Fatih, bu durum karşısında Leonardo ve Venedik hakkında hiç de iyi bir niyet beslemiyordu. Fakat buna rağmen Leonardo, her yıl İstanbula ödemek zorunda olduğu vergiden başka Yanya Sancak Beyine 500 düka altını daha gönderiyordu. Bu sırada Leonardo'nun, Yanya'ya gönderdiği altınları mala tahvil etmesi ve yeni sancak beyinin durumu İstanbul'a arzetmesiyle, son savaşlarda Venedik'e yaptığı yardımın meydana çıkması, İtalya seferinin fiilen başlangıcına sebeb oldu.

RODOS'UN MUHASARASI

Bu durumu ileri süren ve zaten çok daha önceden Batı Roma üzerinde dikkat nazarlarını toplıyan Fatih, ilk olarak öncü mahiyetinde Gedik Ahmet Paşa'nın komutasında 29 kadırgadan ibaret bir donanma gönderdi.

Müslüman Arapların İtalya seferlerinden 500 yıl sonra Türkler Pulya sahillerinde görüldüler ve bunun hemen akabinde 100 parçalık bir Osmanlı donanması, Otranto limanına demir attı.

Gedik Ahmet Paşa'nın Pulya sahillerine asker çıkardığı gün, Mesih Paşa da (4) 100 parçadan fazla bir donanma ile Rodos önüne geldi.

Bu durumda, Fatih'in Hıristiyan âleminin Akdenizdeki iki mühim stratejik noktasını birden fethetme tasavvurunda olduğu anlaşılmaktadır. Zaten İstanbul'un fethinden kısa bir zaman sonra Fatih, muhtelif hükümetlerin elçilerini kabul ederken, aralarında Rodos heyetinin bulunmaması gözünden kaçmamıştı. (5) Hamza Bey kumandasında yapılan ufak çaptaki bir kaç seferden sonra nihayet Mesih Paşa, kati neticeyi almak üzere bu işe memur edilmişti.

Mesih Paşa, şehrin batısında ve deniz kenarında St. Etyen dağının bulunduğu yere asker çıkardıktan sonra umumî hücum emrini verdi. Rodos şövalyelerinin cansiparane müdafaası, kullanılan infilâklı tahrip bombaları, her iki tarafa ağır kayıplar verdirdi. Karşılıklı şiddetli top atışlarından sonra Mesih Paşa bütün ateşi bir nokta üzerinde toplamaya başlayınca, kalede derin gedikler açılmakta gecikmedi. Bu sırada yağmaya izin verilmesi, askerin şevkini bir kat daha arttırdı. Kalenin burçlarına bayraklar dikildi ve açılan geniş rahnelerden asker içeriye girmeğe başladı. Kati neticenin artık belli olduğu, şövalyelerin kalenin mevzii yerlerinde son mücadelelerini yaptığı sırada, Mesih Paşa büyük bir hata işliyerek verdiği emri geri aldı ve her türlü yağmayı yasak ettiğini, ele geçenlerin hazineye ait olduğunu ilân etti. Hiç beklenmiyen bu emir, askerin bir anda şevkini kırmakla kalmadı, kimse ileriye doğru bir adım atmadı.

Askerin savaşmak istememesi üzerine Mesih Paşa, askerini geri çekmek mecburiyetinde kaldı ve bu yüzden kendisi de vezirlikten sancak beyliğine indirildi.

Osmanlı tarihçileri, bu çekilişte baş-

(4) Mesih Paşa, aslen Paleologos hanedanından bir Bizanslı prenstir.

(5) Hammer Tarihi (Terc. Mehmet Ata).

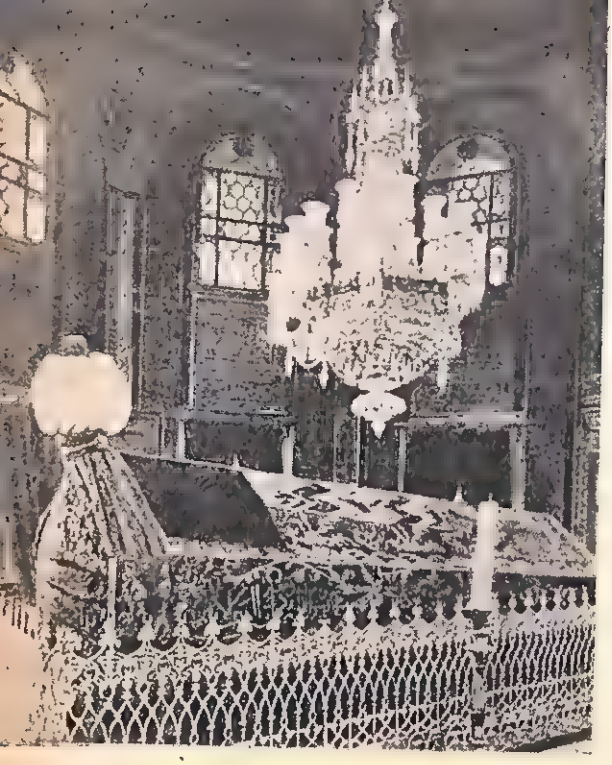

Fatih Sultan Mehmed'in türbesi.

lıca sebeb olarak Mesih Paşa'nın hatalı kararında, hasisliğinin rol oynadığı üzerinde birleşmektedirler.

OTRANTO SEFERİ

Gelibolu'da bütün hazırlıklarını ikmal ettiği donanması ile Santa - Mora ve Zantayı alan Gedik Ahmet Paşa, Napoli sahillerine hücum ettikten sonra 28 Temmuz 1480 de Otrantoya vâsıl oldu. Gedik Ahmet Paşa'nın Otranto önünde görünüşü ve karaya asker çıkarışı, o sırada Türklerin himayesi altında bulunan Floransa'nın harp halinde bulunduğu Napoli karşısında kuvvetinin tükenerek teslim olacağı zamana rastlamaktadır.

Türklerin Güney İtalyayı işgale başlaması, başta bu yüzden Fransaya yerleşmeğe karar veren Papa olmak üzere bütün yarımadaya korkulu günler geçirtirken, diğer taraftan Floransa'nın hâkimi ve vaziyetten fevkalâde memnun Lorenzo de Medicis ise, Fatih'in portresini hâvi madalyonlar bastırmak suretiyle Türklerin gelişini kutluyordu. Ayrıca gerek Napoliden ve gerekse memleketlerinde hâkim bir durumda olan İspanyollardan şikâyetçi olan Otranto halkı da, Türk idaresinin kendilerine refah ve huzur sağlıyacağı inancında idiler.

Bu sırada umumî bir taarruza geçen Gedik Ahmet Paşa, dük Alfonso'nun ordusunu mağlûp ederek 11 Ağustos 1480 de Otrantoyu zaptetmeğe muvaffak oldu. Fakat Otranto'nun yardımına gelen Aragon donanması ile Pulya hududundaki Napoli ordusu, bir türlü mukabil hücuma geçme cesareti ve kuvvetini kendilerinde bulamıyarak pasif durumda kaldılar.

Bundan sonra Otranto kalesine yardımcılarından Mustafa Beyi bırakan Gedik Ahmet Paşa, kuzey - doğu ve batıya doğru ilerliyerek bütün güney İtalyayı hâkimiyeti altına aldı.

FATİH'İN ÖLÜMÜ

Gedik Ahmet Paşanın harekâtı devam ederken, bizzat Fatih'in Arnavutluk üzerinden büyük bir ordu ile Kuzey İtalyaya geleceği ve yarımadanın iki yönden birden istilâ edileceği haberi yayılınca, Papa, diğer krallıkları Türklere karşı birleşmeğe davet etti. İşte tam bu sırada bu seferi gerçekleştirme hazırlığını ikmal ederek, Gebze üzerinde yürüyüşe geçen, iki imparatorluk, on dört devlet ve iki yüz şehir fetheden Fatih'in ölüm haberi, bütün İtalyaya rahat bir nefes aldırdı.

Fatih, Otrantonun zaptı ile Akdenize çıkışı önlenen ve bir kara devleti haline gelen Venedikliler tarafından zehirletilerek ölmüştür. Venedik, padişahın şahsına tevcih edilmiş on beşinci teşebbüsünü, Fatih'in hususî hekimlerinden Venedikli bir Yahudi olan Yakup Paşa adındaki Maestro Iacopo vasıtasıyla yapmıştır. Haber Romaya geldiği zaman, bütün İtalya'da toplar atılıp günlerce şenlikler yapılmış, Papa, bütün Avrupa kiliselerinde "şükür âyini" yapılmasını emretmişti.

Hususî doktoru tarafından yavaş yavaş zehirletilen Fatih'den sonra - muhtemelen Bayezid II'nin emriyle - dahilî hadiseler yüzünden önce Gedik Ahmet Paşa ve arkasından Otranto'da kalan Hayrettin Paşa, askerleriyle birlikte İtalyayı terketmişlerdir.

Ali Canip Selanik'te "Genç Kalemler„ devrinden tanıdığı

Atatürk'ü Anlatıyor

Yazan : Feridun KANDEMİR

Rahmetli Ali Canip Yöntem'in ölümünden önce çekilmiş son resmi.

Rahmetli Ali Canib'in karınca incitmekten bile çekinerek, bilhassa son zamanlarda tam bir sükûn içinde, gölge gibi bir yaşayışı vardı. Ölümü de öyle oldu. Kapandığı kütüphanesindeki kendi âleminden, kimseye görünmemek ister gibi, sessiz sedasız göçüp gidiverdi.

Aylarca evvel, son görüşmemizde : *"Bu hayatta pek çok sevdiklerimizin hemen hepsi birer birer gittiler. Lâkin giden yalnız onlar mı? Sevdiklerimizle beraber, biz de bir parça ölmüş olmuyor muyuz"* diyen Ali Canip, *"sağken ölüm"* saydığı bu hayatta, artık göçüp gidenlerin hatıralarile yaşıyordu. Ve bu ona yetiyordu.

Hatıraca olduğu gibi hafızaca da pek zengindi. Gençliğinin ilk çağlarında, kendini Rumeli'nin inkılâp havası içinde Talât'lar, Enver'ler, Cavid'ler ve Mustafa Kemallerle, Ziya Gökalp'ler arasında bulan Ali Canip, 1906 dan 1950 ye kadarki politik, sosyal ve edebi olaylar içinde çalkana çalkana, bir canlı tarih haline gelmişti.

Bizzat içinde bulunduğu tarihî olayların, ne maksatla olursa olsun yanlış aksettirilmesine, hele tahrif edilmesine tahammül edemez ve merak ettiği her hangi tarihî bir hadiseyi aydınlatmak uğrunda, çalışmaktan yorulmak bilmezdi. Bu konuda son derece titizdi.

Kırk yıl önce, *"On ikinci asır hayat ve edebiyatını"* incelemek lüzumunu duyduğu zaman, nasıl çalıştığını şöyle anlatırdı : *"Bu asrı tarihî, içtimaî, edebî vesikalarile bana tetkik ettiren saik, çok sevdiğim, çok ince bulduğum ve bütün Türklerin kendisini iyice tanıyarak, iftihar etmeleri lâzım geldiğine kani olduğum şair Nedim'dir. Onun hayatını, onun nasıl yetiştiğini, zamanında nasıl telâkki edildiğini, hattâ nasıl öldüğünü en doğru ve inkâr edilemez bir şekilde ve kuvvetle öğrenmek için kendimi günlerce, eski kütüphanelerimizin rutubetli kubbeleri altında hapsettim. Frenklere bakıyorum, büyük şairlerinin, büyük adamlarının hayatlarına dair koskoca monoğrafiler neşrediyorlar. Doğdukları, öldükleri evleri olduğu gibi saklıyorlar. Halbuki bizim, en cana yakın, en sanatkâr bir şairimizin hayatı bile lâyıkiyle tanınmıyordu. Üniversitenin yayınlamış olduğu "Türkiyat" mecmuasının birinci sayısını karıştırırsak Nedim hakkında mufassal bir tetkik yazısı buluruz. Fakat o yazıların hepsi, yazık ki yanlışlarla doludur. Ama benim, haftada yirmi dört saat ders vermek mecburiyetinde olduğum halde, boş saatlerimi de böyle şeylere hasredişimi yadırgayanlar da vardır. Bizim memleketimizin hali işte budur."*

Ali Canip politika hayatına atılışını ve bilhassa Mustafa Kemal'le nasıl ta-nıştığını şöyle anlatırdı :

"Şehzade Reşat E[illegible] mabe[illegible] si Yekta Bey, amc[illegible]

Ali Canip Selanik'te "Genç Kalemler" devrinden tanıdığı

Atatürk'ü Anlatıyor

Yazan : Feridun KANDEMİR

Rahmetli Ali Canip Yöntem'in ölümünden önce çekilmiş son resmi.

Rahmetli Ali Canib'in karınca incitmekten bile çekinerek, bilhassa son zamanlarda tam bir sükûn içinde, gölge gibi bir yaşayışı vardı. Ölümü de öyle oldu. Kapandığı kütüphanesindeki kendi âleminden, kimseye görünmemek ister gibi, sessiz sedasız göçüp gidiverdi.

Aylarca evvel, son görüşmemizde : *"Bu hayatta pek çok sevdiklerimizin hemen hepsi birer birer gittiler. Lâkin giden yalnız onlar mı? Sevdiklerimizle beraber, biz de bir parça ölmüş olmuyor muyuz"* diyen Ali Canip, *"sağken ölüm"* saydığı bu hayatta, artık göçüp gidenlerin hatıralarile yaşıyordu. Ve bu ona yetiyordu.

Hatıraca olduğu gibi hafızaca da pek zengindi. Gençliğinin ilk çağlarında, kendini Rumeli'nin inkılâp havası içinde Talât'lar, Enver'ler, Cavid'ler ve Mustafa Kemallerle, Ziya Gökalp'ler arasında bulan Ali Canip, 1906 dan 1950 ye kadarki politik, sosyal ve edebi olaylar içinde çalkana çalkana, bir canlı tarih haline gelmişti.

Bizzat içinde bulunduğu tarihî olayların, ne maksatla olursa olsun yanlış aksettirilmesine, hele tahrif edilmesine tahammül edemez ve merak ettiği her hangi tarihî bir hadiseyi aydınlatmak uğrunda, çalışmaktan yorulmak bilmezdi. Bu konuda son derece titizdi.

Kırk yıl önce, *"On ikinci asır hayat ve edebiyatını"* incelemek lüzumunu duyduğu zaman, nasıl çalıştığını şöyle anlatırdı : *"Bu asrı tarihî, içtimaî, edebî vesikalarile bana tetkik ettiren saik, çok sevdiğim, çok ince bulduğum ve bütün Türklerin kendisini iyice tanıyarak, iftihar etmeleri lâzım geldiğine kani olduğum şair Nedim'dir. Onun hayatını, onun nasıl yetiştiğini, zamanında nasıl telâkki edildiğini, hattâ nasıl öldüğünü en doğru ve inkâr edilemez bir şekilde ve kuvvetle öğrenmek için kendimi günlerce, eski kütüphanelerimizin rutubetli kubbeleri altında hapsettim. Frenklere bakıyorum, büyük şairlerinin, büyük adamlarının hayatlarına dair koskoca monoğrafiler neşrediyorlar. Doğdukları, öldükleri evleri olduğu gibi saklıyorlar. Halbuki bizim, en yakın, en sanatkâr bir şairimizin hayatı bile lâyıkiyle tanınmıyordu. Üniversitenin yayınlamış olduğu "Türkiyat" mecmuasının birinci sayısını karıştırırsak Nedim hakkında mufassal bir tetkik yazısı buluruz. Fakat o yazıların hepsi, yazık ki yanlışlarla doludur. Ama benim, haftada yirmi dört saat ders vermek mecburiyetinde olduğum halde, boş saatlerimi de böyle şeylere hasredişimi yadırgayanlar da vardır. Bizim memleketimizin hali işte budur."*

Ali Canip politika hayatına atılışını ve bilhassa Mustafa Kemal'le nasıl tanıştığını şöyle anlatırdı :

"Şehzade Reşat Efendinin mabeyincisi Yekta Bey, amcamızdı. İşte bu sebep-

le, Abdülhamid'e verilen bir jurnal üzerine babam, 1902 de Selânik'e sürülmüşdü. Ben o sıralarda on dört, on beş yaşlarında idim. İstanbul'dan uzak, Hıristiyanı ve yabancısı bol olan Selânikde, Sultan Hamid'in baskısı hissedilmediği gibi, kafası çalışır bir gençlik vardı. Fikret'in, Namık Kemal'in şiirlerini okurduk.

Selânik'de liseyi bitirdikten sonra, bazı arkadaşlarla İstanbul'da müsabaka imtihanını kazanarak, Hukuka girdik ve tekrar Selâniğe döndük. Burada Ömer Naci ve Cavid'le tanışdık. O zaman Mustafa Kemal de Selânik'te idi. Müşirlik erkânı harbiyesine mensuptu. Müşirlik yaveri (sonra meşhur ve paşa olan), Cemal Beydi. Kâzım Nami de müşirlik yaveri olduğu için, tereddütsüzce gider, Fransız postahanesinden - o zamanlar memlekete sokulması yasak olan - Jöntürklerin "Meşveret", "Kanunu Esasi", "Osmanlı" gazetelerile, Fransızca ve İngilizce gazeteleri alır bizlere getirirdi. Mustafa Kemal henüz binbaşı olmamıştı. Fakat askerler arasında, genç yaşında mümtaz bir mevkii vardı. Selânik'de, subayların bir toplantı yerleri olmadığını, bundan dolayı da derbeder bir surette şurada burada, kahvelerde, gazinolarda toplandıklarını görerek, ilk defa askerî bir mahfel kuran odur. Sonraları "Askerî Kulüp" ismini verdiği bu lokalde yine Mustafa Kemal, harp oyunları ihdas etti. Ben de ekseriya, Yunus Nadi ile beraber, bu harp oyunlarına dinleyici sıfatile giderdim. Mustafa Kemal ile tanışmamız orada olmuştu. Sonra temaslar sıklaşarak, gitgide dostluk mertebesine yükseldi.

İlk tanıdığım günden itibaren zekâsına, görüşlerine ve cevvaliyetine hayran olduğum bu büyük adam, Selânik'de Erkânı Harbiye Dairesinde işini bitirir bitirmez, yaz ise Beyazkule bahçesine, kışsa muhakkak Yonyo birahanesinde arkadaşları ile birlikte bir masa başında toplanır, arasıra havayi bir konu, fakat çoğunlukla ciddi bir bahis açar, hem yenir içilir, hem de uzun uzun konuşulurdu. Askerî kulüpdeki harp oyunları esnasında nasıl topluluğa fikirlerile, tenkitlerile hakim oluverirse, Yonyoda veya Beyazkule bahçesinde de bu vaziyeti sezilirdi.

Gece gündüz durmak dinlenmek bilmeyen bu harika adam, meselâ harp oyunlarında filân veya falan tepenin harita üstünde gösterilen râkımını düzeltir, yerine bizzat tesbit ettiği rakımı ortaya atarak tashih ederdi. Yani fikirlerini empoze ederdi ama, körükörüne diktaya giden bir adam da değildi. Ölünceye kadar mütemadiyen kafasını işletmiş, daha doğru bir tabirle kafası işlemiş, yorulmak bilmez bir hârika idi. Bu halini cumhuriyetten sonra da müşahade ettik. Onun Çankaya sofraları, içkisile beraber, mutlaka bir fikir ve münakaşa sahnesiydi.

ATATÜRK'ÜN SOFRASI

Atatürk'ün sofrasına ait hatıralarım çoktur. Meselâ bir akşam sofrada Atatürk, tarih hakkında Âfet Hanımla, İsmet Paşa arasında bir fikir ve görüş ayrılığı olduğundan bahsetti. Âfet Hanım, "tarihin bilhassa genç nesle milliyet ve iyi fikirler aşılamak için bir vasıta olduğunu" *ileri sürmüş, İsmet Paşa ise :* "Her ilim gibi tarihin de ilk hedefinin kendi sahasındaki gerçekleri olduğu gibi ortaya koymak olduğunu, bilvasıta ondan istifade edilse bile, bu istifade uğruna tarihî hakikatleri aynen tahkik ve tesbitten ayrılmamak icabettiğini" *ileri sürmüş Atatürk :*

"— Bu mesele hakkında Ali Canip Beyi hakem yapalım. Bakalım onun fikri nedir?" *dedi.*

Kendi kendime : "El'aman ey dil, ne müşküller sual olmuş sana!" *demekle beraber, ayağa kalkdım, şunları söyledim :*

"— Efendim, ben hanımefendi ile paşa hazretlerinin mütalâaları arasında ve esasda bir fikir anlaşmazlığı görmüyorum. Çünkü, "tarih" esas itibarile, her ilim gibi, yalnız kendi sahası içindeki hakikatleri arar, başka bir mülâhaza tesirile bu aramasından fâriğ olamaz. Bu fikri ileri süren İsmet Paşa hazretlerinin mütalâasına, hanımefendinin de iştirak edeceklerine şüphe etmiyorum. Ama bir öğretmen, dersinde tabii bir konu gibi, tarihden de faydalanacak ve öğrencilerine tarih hadiseleri delâletile millî ve ahlâkî telkinler yapacakdır. Bunu da İsmet Paşa hazretleri bilirler ve kabul ederler. Yani mesele esasında hiç bir anlaşmazlık arzetmez."

Birinci Dünya Harbi sırasında Çanakkale'de cepheyi ziyaret eden gazeteciler. Ön sırada oturanlar : Ahmet Ağaoğlu, şair Mehmet Emin Yurdakul, Fuat Köprülü. Ayaktakiler : Soldan ikinci Aka Gündüz, Ali Canip ve Edip Servet.

Benim sözlerimi işitmeyen İsmet Paşa, Atatürk'e ne söylediğimi sordu. Atatürk, elile parmaklarını birleştirerek, "iyi iyi." *işaretini verdi ve bahsi kesti.*

Yine bir akşam, Atatürk benden, bir kaç şiir okumamı istedi. Bir parça okudum, devam etmemi söyledi. Yine iki üç şiir okudum :

"— Paşam, hatırımda bu kadar var." *dedim. Kendi parçalarımdan okumamı emretti.* "Şarkın ufukları" *adlı manzumemi okudum. Bu şöyle bitiyordu :*

Her zülmü, kahrı boğmaya bir parça kan yeter
Ey Şark, uyan yeter, yeter ey şark, uyan yeter!

Sofrada bulunanlardan hariciye vekili :

"— Paşam, bu manzume, yirmi beş yıl önce yazılmıştır." *diyerek kendi zu'munca bir fikir süitefehhümünün önünü almak istedi. Atatürk kaşlarını çatarak, şu cevabı verdi :*

"— Ne demek istiyorsunuz beyefendi? Bugün yazılmış olsa ne çıkar?"

Atatürk, aslâ dar düşünmez, vesvese ile alışverişi olmayan engin zekâlı bir adamdı. Onun sofrasında hırpalananları, hattâ ağlayanları gördüm. Fakat Atatürk her zaman kibar, her zaman centilmendi.

HİTLER ve MUSSOLİNİ'NİN AKIBETLERİ İÇİN DÜŞÜNCELERİ

"— Hitler bana bir filim yollamış. Yukarı çıkalım da seyredelim," *diye önümüze düştü, çıktık, filim başladı : Nazilerin henüz iktidarı almadan önceki hallerini gösteriyordu. Omuzlarında silâh yerine uzun sopalar, gayet muntazam ve heybetli bir yürüyüş... Fakat değişen her sahnede daima Hitler yüksek bir yerde, teşkilâtını kendi usulünce selâmlıyor. Ve filim hep bu monotoni içinde devam etti ve sona erdi.*

Salon aydınlanınca, Atatürk ayağa kalktı. Aşağı indik. Sofra başında sıralandık.

Atatürk ortaya bir mesele atacağı zaman, o mesele hakkında fikrini söylemeden, etrafına sormak âdeti idi :

"— Nasıl buldunuz?" *dedi.*

Bu soru misafirlerinin fikrini almak için değil, lanse edeceği mesele hakkında bir mukaddime mahiyetinde olurdu. İçimizde hık mık edenler, şöyle ve böyle bir kaç kelime ve cümle söyleyenler ol-

du. Atatürk'e bu kadarı kâfi idi :

"— Efendim, dedi, bu adam filimde gördüğünüz gibi, teatral bir hamle ile işe girişti. Bugün Almanya'nın bütün askerî gücü onun elinde.., Yarın harbe girişecektir. Ve onun mukallidi Mussolini de harbe hazırlıkla meşgul. Evet yakın bir âtide harbe dalacaklardır. Çünkü asker değillerdir. Harp ne demektir, bilmezler. Talih Almanya'ya öyle bir toprak vermiştir ki, o daima iki ateş arasında kalmağa mahkûmdur. Körükörüne, hesapsız kitapsız bir nefis itimadı ve tamamen otomatik bir ordu sistemi, ilk hamlede korkunç bir kuvvet tesiri yapacak, fakat bir kere bir tarafı sakatlandı mı, tarûmar olacak, ve o çalışkan Alman milleti yere serilecektir. Ortada ne Hitler, ne Mussolini kalacaktır."

Zeki, uzağı gören Atatürk, Hitlerin akibetini göremedi. Fakat benimle beraber o gece bu sözleri dinleyenler gördüler.

Atatürk, çok vefakârdı. Onun hastalığının başlangıcı olan zamanlarda, ben de ehemmiyetli bir ameliyat geçirdim. Bir gün huzurundaki arkadaşlara :

"— Ali Canip'i göremiyorum. O muhakkak bana gelirdi." *demiş. İsmail Müştak da ameliyat geçirdiğimi, Şişli Şifa Yurdunda yattığımı söylemiş.*

Bir gün Şifa Yurdu sahibi doktor Asım Bey yanıma geldi :

"— Atatürk'ün Başyaveri Celâl Bey şimdi telefon etti. Atatürk hatırınızı sormuş: Ameliyatınız hakkında malûmat istemiş, izahat verdim" *dedi. Bir telgrafla, doğrudan doğruya kendisine arzı teşekkür ettim.*

Atatürk kendi hastalığı esnasında beni hatırlamış ve başyaverle hatırımı sormuştu. Bu büyük adam vefakârdı. Asıl mühimi, bundan sonra beni merak eden ziyaretçilerim, hatırımı soran dostlarım hayli çoğalmıştı."

Ali Canip Yöntem bu son sözüyle, Atatürk'ten sonra kapanmış olduğu kütüphanesinden kimseye görünmeden sessiz sedasız göçüp gidişinin sebebini de anlatmış olmuyor mu?..

★ ★ ★

Selânik'te Verilen Söz

Rahmetli Kâzım Nâmı Duru anlatıyor :

"— Selânik'te idik. Ben Üçüncü Ordu Müşirliği yaveri ve iki seneden beri de yüzbaşı idim.

İkinci Meşrûtiyetin ilânından biraz önce, Kolağası Mustafa Kemal de, merkezi Şam'da olan Beşinci Ordudan Üçüncü Ordu erkân-ı harbiyesine memur edilerek Selânik'e gelmişti.

İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra, bazı asker arkadaşlar sivil hizmetlere geçmişlerdi. "31 Mart" hâdisesinden evvel bir gün, Mustafa Kemal ile Olimpos Palas'tan kalktık, "Beyaz Kule" ye doğru rıhtımda yürüyorduk. Bir aralık durdu, yüzüme baktı. Ben de O'na baktım :

"— Sor, dedim, şimdiye kadar bana sorulan suallere doğru cevap verdim."

Mustafa Kemal :

"— Ben, dedi, kendimde askerlik vokasyonu görmüyorum. Ordudan çıkıp siyasete atılmak istiyorum. Ne dersin?"

Şaşırmıştım. Bir an düşündükten sonra cevap verdim :

"— Biliyorsun ki ben, yedi senedir bu orduda müşiriyet yaveriyim. Müşirinden, sani mülâzimine kadar hemen bütün ordu zabitlerini tanırım. Bu orduda senin gibi bir erkân-ı harb zabiti daha görmedim. Meşrûtiyet geldi, onunla beraber kanun devri de geldi. Artık ordu bu halinde kalamaz, ister istemez düzelecektir. Sen ona büyük hizmetler edebilirsin. Bir gün müşir bile olduğunu göreceğim. Yazık olur bu orduyu terketme."

Başını çevirdi, dikkatle yüzüme baktı :

"— Sahi mi söylüyorsun?" dedi.

"— Evet" dedim.

"— Öyle ise ben de sana söz veriyorum, askerlikten ayrılmıyacağım."

Mustafa Kemal, verdiği sözü tuttu: O günden sonra, tâ millî hareketlere, yani 19 Mayıs 1919'a kadar siyasetle uğraşmadı."

LENİN'in hastalığı, son günleri ve ölümü

Lenin mücadele ile geçen çetin bir politika hayatından sonra yorgun düşmüş, üç defa üst üste felç geçirmiş, sonuncu krize dayanamıyarak 21 Ocak 1924 te ölmüştü. Fakat ölümüne kadar da sağlık durumu elverdikçe çalışmaktan, parti ve Devlet işleriyle çok yakından ilgilenmekten geri durmamıştı. GERARD WALTER, şimdi okuyacağınız yazısında Lenin'in Stalin'le arasının açıldığını gösteren bazı belirtiler olduğunu kaydetmekle beraber, bu konuda kesin bir sonuca da varamamaktadır.

Gorki, güzel bir malikâneydi. Ekim ihtilâlinden önce tanınmış Moskovalı milyoner Morozov'un dul eşine aitti. Hemen hemen şato denecek kadar büyük, çevresinde geniş bir de park bulunan bir köşktü. Parkta bir göl, hemen yakınında da bir koruluk vardı. Tren istasyonu beş kilometre uzakta olduğundan her yanda tam bir sükûnet hüküm sürüyordu.

Lenin nekahat devresini geçirmek için buraya 1918 yılının eylülünde gelmiş, pek hoşlanmıştı. Bu sefer bir ay kaldı, Moskova'ya dinlenmiş olarak döndü. Partinin ikinci kongresinde güçlü, mücadeleci bir hali vardı.

Sonra hiç zaaf eseri göstermeden Komünist Enternasyonalinin üçüncü kongresi çalışmalarına da katıldı. Fakat kasım ayında, gösterdiği bu çabanın bedelini ağır ödemek zorunda kaldı. Yine çalışmasına ara vermesi gerekti.

6 Aralık tarihinde ünlü edip Maksim Gorki'ye alelâcele ve kısaca şunları yazıyordu : **"Dehşetli yorgunum. Geceleri uyuyamıyorum. Gidip biraz kendime bakacağım."**

O sıralarda Molotof Parti Merkez Komitesi sekreterliğine tayin edilmişti. 16 aralıkta Lenin'den şöyle bir not aldı: **"Hekimlerin kararına uygun olarak, iznimin on beş gün daha uzatılmasını rica ederim."** Fakat Merkez Komitesinin oturumunda bulunmak ve 23 Aralıkta açılacak Sovyetler Kongresinde bir yıllık faaliyet hakkında izahat vermek üzere geleceğini ilâve ediyordu.

1922 yılı çok heyecan verici bir olayla başlamıştı: Sovyet hükûmeti Cenova'da toplanacak olan İktisat Konferansına

katılmağa çağırılmıştı. O zamanki İngiliz Başbakanı Lloyd George'un isteği üzerine de Lenin'e: **"Kendisinin konferansa şahsen iştirâkinin, Avrupa'nın ekonomik muvazenesi meselesini halle büyük ölçüde yardımcı olacağı"** bildirilmişti.

Lenin bu çağrıya pek sevindi. Lloyd George ve Poincaré ile aynı masaya karşılıklı oturarak onlara bazı gerçekleri bütün çıplaklığı ile söylemek imkânını elde edeceğini düşünerek pek memnun oluyordu. Sonra burjuva hükûmetlerle böyle karşı karşıya gelerek onlardan yurdu için bazı hatırı sayılır menfaatler elde edeceğini ummaktaydı.

Fakat şefi bulunduğu büyük bolşevik topluluğu böyle bir çağrının yapılışına hiç memnun olmadı. Fabrikalarda, yeni kurulan Kızılordunun kışlalarında tertiplenen toplantılarda işçilerle asker ler Sovyetler İcra Komitesinin bu yolculuğa engel olmasını istiyen karar suretleri kabul etmeğe başladılar.

27 ocak günü Merkez Komitesi Cenova'ya gidecek delegasyonu seçmek için olağanüstü bir toplantı yaptı. O sırada bir komite üyesi söz aldı :

"— Birçok köylerde yapmış olduğum bir geziden yeni döndüm," dedi. **"Her yanda Lenin'in Cenova'ya gitmesinin önlenmesini istiyen karar suretleri kabul olunuyor."**

LENİN'İN SAĞLIĞI KAYGI UYANDIRIYOR

Komite ikisi ortası bir hal tarzı bulmak için Lenin'i delegasyon başkanlığına, Çiçerin'i de onun yardımcılığına seçti. Lenin şu veya bu sebepten yabancı ülkelere yolculuğa çıkamazsa onun yerine delegasyona Çiçerin başkanlık edecekti.

Lenin ise Cenova'ya gitmeğe iyiden iyiye kararlı görünüyordu. 6 mart günü maden işçileri sendikasının kongresinde söz alarak şöyle dedi :

"— Lloyd George'la şahsen konuşabileceğimi sanıyorum... Hastalığım bir kaç aydır siyasî işlere faal bir şekilde katılmama engel oluyor ve hükümetteki görevlerimi yapmama hiç imkân vermiyor ama bu yolculuğa engel olmıyacağını umuyorum."

Fakat hastalık, hem çok ciddî şekilde, onun yola çıkmasına ve Lloyd George'la karşı karşıya gelip konuşmasına engel oldu. Mart ayının ikinci yarısında hekimler Lenin'in genel durumunu o kadar kaygı verici bulmuşlardı ki, ona zihnî çalışmalarını asgariye indirmesini söylediler. Beri yandan, partinin 11 inci kongresinin de 27 mart günü toplanması kararlaştırılmıştı.

LENİN'İN SİYASİ VASİYETNAMESİ

Kongrenin açılışından bir gün önce, bu toplantıda muhakkak bulunmak isteyen Lenin, Molotof'a şunları yazmıştı:

"— Parti Merkez Komitesinin genel kurul toplantısında bulunmak istemiyorum. Bu oturum ve kongrede okunacak rapor, benim için dayanılır şey değil. Kongre için bir de raportör yardımcısı tayin edilmesini rica ederim. Benim raporum çok genel mahiyette olacak ve zaten bunu okuyabileceğimden emin değilim."

Fakat yine de raporunu kendisi okudu. Lenin'in politika hayatında bu raporun tuttuğu mevki çok büyüktür. Çünkü henüz kafasının işlemekte ve söz söyleme kudretinin yerinde olduğu sırada yazdığı bu rapor, onun gerçek siyasî vasiyetnamesidir. Ondan sonraki raporlarında, daha önce söylediklerini gittikçe müphem bir şekilde tekrarlanmaktan başka şey yapmamıştı çünkü.

Lenin raporlarında hep yaptığı gibi bu sefer de sona eren yılın bilânçosunu yapmakla yetinmedi, gelecek yılın programını da çizdi.

Devletin idare cihazını daha verimli bir hale sokmak için yeni bir daire kurdurmuş ve buna **"İşçi ve Köylü Müfettişliği"** adını verdirmişti. Bu dairenin başlıca görevi Devlet dairelerinin işleyişini denetlemek, iş görmiyenlerle beceriksizleri meydana çıkarmak olacaktı.

Daha önce milliyetler komiserliğine getirilmiş olan Stalin'e bu yeni dairenin şefliği de verildi. Böylece de yeni daire korkunç bir kudret kazanmış oldu: Çünkü bütün komiserliklerle genel olarak Sovyet idaresinin bütün kurumlarının kaderi onun eline geçmiş bulunuyordu.

Merkez Komitesi üyesi Preobrajenski

Lenin, eşi Nadejda Krupskaya ile birlikte (Resim 1922 de çekilmiştir.)

Stalin'in böylece iki görevi birden yapmasına itiraz etti. Fakat Lenin onu şöyle tersledi:

"— Stalin'in elinde iki komiserlik mi var dediniz? Peki, n'apalım yani. Hangimiz birkaç işi birden yapmadık? Başka türlü de olabilir mi zaten? Bize milliyetler komiserliğinde öyle bir adam lâzım ki o bölgenin bir yerlisi kendisine derdini enine boyuna anlatabilsin. Böyle birini nerde bulalım? Bana öyle geliyor ki Preobrajenski yoldaşın kendisine kalsa, o da bu işe Stalin'den başkasını tayin edemez. "İşçi ve Köylü Müfettişliği" için de durum aynıdır. Muazzam bir kurumdur bu, ve otorite sahibi bir adam tarafından idare edilmesi lâzımdır. Yoksa küçük entrikalara boğulur gideriz."

LENİN'İN KENDİSİNE SEÇTİĞİ VELİAHTLAR

Burada Stalin'in lehinde veya aleyhinde yer almak söz konusu değildir. Fakat kabul etmek gerektir ki Troçki'nin iddialarının aksine olarak - ki onun yazdıkları büyük bir burjuva tabakası nezdinde hâlâ itibar görmektedir - Lenin Stalin'i tutuyordu ve onun yükselmesini frenlemek değil, daha ziyade kolaylaştırmak temayülündeydi.

Sonra, mânidar bir nokta daha var: O nisan ayının ilk yarısında Lenin'in belirsiz bir önsezi ile hareket ederek kendisi günün birinde sahneden çekilirse partinin ve Devletin idare mekanizmasının muntazam işlemesini sağlamak üzere gerekli tedbirleri almağa çabaladığı görülmektedir.

Stalin'in tâyini işi gerçekleştikten sonra Lenin Halk Komiserleri Kurulu başkanlığında kendisinin yerini alacak kimsenin tesbiti işine girişti. 11 nisanda **"Halk Komiserleri Kurulu başkan yardımcılarının görevleri"** üzerine bir tüzük - talimat yazdı. Bunlar Tsurupa ile Rikov'du. Rikov önceleri "doğru yoldan" sapmıştı ama sonradan ticari bilgisi ve Moskova'nın zengin tâcirleriyle pazarlık yapmak bakımından gösterdiği ustalık üzerine yeniden göze girmişti.

SAĞ TARAFINA İLK DEFA FELÇ GELİYOR

Birkaç gün sonra Lenin'in sağlık durumu gözle görülür şekilde kötüleşti. Lenin 1918 yılının ağustos ayında omuzundan yaralanmış, mermi içeride kalmıştı. Hekimler: **"Bu, zehirli bir mermidir, zehir geç de olsa tesirini gösteriyor, mermi çıkarılırsa durumu düzelir."** diyerek Lenin'in ameliyat edilmesine ihtiyaç gösterdiler.

Ameliyat pek müsbet sonuç vermedi. Hekimler Lenin'in çalışmamasını, gidip kırlık bir yerde birkaç ay dinlenmesini istediler. O da bütün bellibaşlı hükû-

met dairelerine bir not göndererek hava değiştirmeğe çıktığını bildirip ayda bir iki defa işlerin gidişi hakkında kendisine bilgi verilmesini istedi.

Gorki'ye gelişinden iki gün sonra da Lenin'e felç geldi, sağ kolu ile sağ bacağını kullanamaz oldu. Bu vesile ile Prof. Averbach gelip Lenin'in gözlerini muayene etti. Bu ziyaretini şöyle anlatıyor:

"— Lenin beni eski bir dost gibi karşıladı. Çok nazik ve samimi idi ama belliydi ki zihnini kurcalıyan bir şey vardı ve benimle yalnız kalmak istiyordu. Nihayet yalnız kaldık. Elimi kavradı, çok heyecanlıydı:

"— Bana işin doğrusunu söyleyin," dedi. "Felç bu, hem de ilerliyecek, değil mi? Bu felçli halimle ne işe yararım, kim ihtiyaç duyar bana?"

Bereket versin tam o sırada hastabakıcı içeriye girdi de söz yarıda kaldı.

HALK ARASINDA SON DEFA GÖRÜNÜŞÜ

Haziran ortasında Lenin'in durumunda hafif bir düzelme oldu. Temmuzda ziyaretçi kabul etmesine izin verildi. Politikadan sözetmemesi şart koşuldu. Gazeteleri okuması da yasak edilmişti.

Ekim başında kendini epiyce iyi hissetti, yine işe başlamak için Moskova'ya döndü. Hekimler günde beş saatten fazla çalışmamasını ve haftanın iki gününü tam dinlenerek geçirmesini istemişlerdi. Fakat daha ilk günü Lenin bu söylenenlere aldırmıyarak Devlet Başkanı sıfatiyle işlerin içine dalıverdi.

Fakat haftada iki gün dinleniyordu: Yalnız, çalışma odasına gitmiyordu da toplantılar tertipliyor, iş arkadaşlarını kendi dairesinde kabul ediyordu.

19 kasım günü Moskova sovyetinin genel kurul toplantısında bir konuşma yaptı. Halk arasında son görünüşü, bu oldu.

12 aralık günü Lenin bürosunda çalışamamak zorunda kaldı. Yatağa mıhlanmıştı, yazı yazamıyordu. Bunun üzerine kendisi söyleyip makaleler, notlar, hâtıralar yazdırmağa, kendi deyişiyle **"bir kaç kitabı okumak değil de şöyle sayfalarını çevirip bir göz atmağa"** başladı.

STALİN'LE ARASINA SOĞUKLUK GİRİYOR

İşte bu sıralarda Lenin'le Stalin'in münasebetlerinde bir soğukluk göze çarpmaktadır. İşin içyüzünü kimse bilmemektedir. Lenin 15 Aralık günü Partinin genel sekreterliğine seçilmiş olan Stalin'e bir mektup yazmış : **"Sovyetler kongresi genel kurulunda belki de söz alıp konuşurum"**, demişti ama bu mektupta Lenin'in Stalin'e kızdığını gösterir hiç bir belirti yoktu. Bununla beraber on gün sonra yazdığı bir notta şunlar vardı :

"Stalin kendi elinde muazzam yetkiler topladı ama bunları yeterince ihtiyatla kullanacağına aklım yatmıyor." Buna 4 Ocakta yaptığı bir ekle Lenin, yoldaşlarına **"Stalin'i işgal ettiği mevkiden uzaklaştırma çarelerini düşünmek"** tavsiyesinde bulunuyordu.

Buna karşılık kendisinin söyleyip yazdırdığı bir yazıda da Köylü ve İşçi Müfettişliğinin, Parti Mürakabe Komisyonu ile birleştirilmesini ileri sürüyor ve Müfettişliğin başında olan halk komiserinin mevkiinde alıkonabileceğini, alıkonulması gerektiğini yazıyordu. Bu ise Stalin'in yetkilerinin daha da genişliyeceği anlamına gelmekteydi.

Troçki'nin söylediğine göre az zaman sonra, yani şubat ortasına doğru Lenin kendisine Sovyet idare mekanizmasındaki kırtasiyecilikle savaş için bir blok kurmağı teklif etmişti. Bu ise onun, Stalin'in yapmasını istediği işi kendisinin yapacağını göstermekteydi. Bu noktada bir hükme varmak güçtür: Troçki bu sözleri uydurmamış olabilir ama Lenin'in böylesine ikiyüzlülük göstereceğine inanmak elden gelmiyor.

ANLAŞMAZLIĞIN ASIL MAHİYETİ NE İDİ ?

Muhakkak olan şu ki, Troçki'nin iddiasına göre durumun aydınlanır gibi olduğu bu bir kaç hafta boyunca Lenin Stalin'den tamamen yüz çevirmiş ve kendisiyle bir yakınlaşmanın çarelerini araştırmağa başlamıştı. Troçki'nin bu vesile ile zikrettiği metinler kendisine hak verir gibi görünüyor. Fakat bunların okunmasından anlaşıldığına göre Lenin'le Stalin arasındaki anlaşmazlık

politik olmaktan ziyade hasta, küskün ve morali bozuk bir insanda kolayca izah edilebilecek bir öfke sonucu meydana gelmiş özel mahiyette bir olay olmak gerektir.

Bugün elimizde bulunan belgelerle bütün bunların kontrol edilebilmesi çok güçtür. Sovyet tarihçileri bu konudaki olayları ya kesin olarak inkâr etmekte, yahut susmayı uygun bulmaktadırlar. Bu noktayı aydınlatmak, ileride Stalin'in biyografisini yazacak olanlara düşen bir iştir. Yalnız şu kadarı söylenebilir ki, Stalin'le Lenin arasındaki dargınlık - eğer dargınlık varsa - ancak geçici mahiyette olmuştur. Beri yandan da Lenin'i Troçki ile barıştırmak için yapılan son gayretlerin ise daha öncekiler gibi sürekli ve sağlam olmıyacakları muhakkaktı.

LENİN'E İKİNCİ DEFA FELÇ GELİNCE...

Zaten 9 mart günü Lenin'e ikinci defa felç gelip bu ani kriz sonucu kendisi konuşamaz hale gelince bütün bunlar duman olup uçuverdi. 15 mayıs günü kendisini Gorki'ye götürecek olan otomobile Lenin'i sedye ile taşıdılar. Lenin'in maiyetindeki memurlar perdelerin ardına gizlenmişler, arabanın yola çıkışını seyrediyorlardı.

Lenin sekiz ay daha bir enkaz halinde yaşadı ve 21 ocak 1924 günü kendisine üçüncü defa felç gelince öldü.

Cesedi 23 ocakta Moskova'ya götürüldü ve Sendikalar Evi'nin büyük salonunda teşhir edildi. Orta yere bir katafalk kurulmuş, duvarlara kızıl bayraklar asılmış, beyaz sütunlar allı karalı tüllerle örtülmüştü. Yanık duran avizelerin üzerine de siyah tüller örtülmüş bulunmaktaydı.

Katafalkın çevresinde şeref nöbetçileri vardı. Bütün bu hazırlıklar tamamlandıktan sonra halk, cenazenin önünden geçmeğe başladı. Gelenler, sayılamıyacak kadar çoktu.

HALK AKIN AKIN CENAZEYİ ZİYARETE GELİYOR

Erkekler, kadınlar, çocuklar dörtlü sıralar halinde büyük salona giriyor,

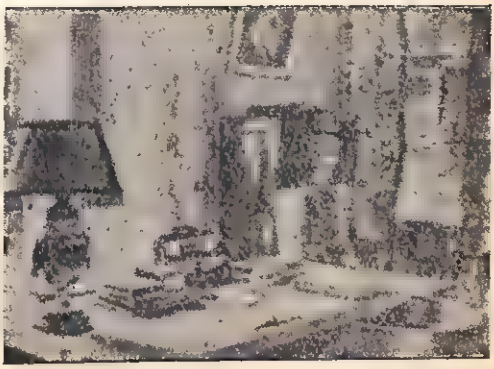

Gorki'deki evinde Lenin'in çalışma masası.

tabutun çevresini dolanıyor, sonra başları önlerine eğik, hiç ses çıkarmadan çıkıp gidiyorlardı. Yaşlılar haç işareti yapıyorlardı. Her yandan boyuna on binlerce yoksul, âciz insan gelmekte, saatler boyunca karların içinde durarak sıraları gelsin diye beklemekteydi. Bu tam üç gün sürdü. 26 ocak geceyarısına bir saat kala bir emir geldi, artık içeriye kimse sokulmadı. Bu insan selinin sonu ne zaman geleceğini kimse kestirecek durumda değildi zaten.

Geceyarısı büyük salonun kapıları yeniden açıldı. Sovyetler Kongresi 18 ocaktan beri toplantı halindeydi. Lenin'in hatırasını anmak için ayrı bir toplantı daha yapmıştı. Başta parti merkez komitesinin üyeleri olduğu halde kongrenin bütün üyeleri içeriye girdiler. Bunlar, Rusya'nın her köşesinden gelen, bütün illeri, irili ufaklı bütün insan topluluklarını temsil eden iki bin kişi idiler. Böylece, Sovyetler Birliği Cumhuriyetinin tamamı kendi kurucusunun önünde saygı duruşunda bulunmuş oldu.

Ertesi sabah saat dokuzda cenaze Kızıl Meydana getirildi. Öğleden sonra saat dörtte de Moskova'daki bütün fabrikaların canavar düdüklerinin çalmağa başladığı görüldü.

Bir yandan toplar atılır, öbür yandan cenaze marşı çalınırken Lenin de yüzü ebediyen gökyüzüne dönük olduğu halde son uykusunu uyuyacağı türbesine giriyordu.

Çeviren : S. Tiryakioğlu

473 üncü ölüm yıldönümünde

CEM SULTAN

Yazan : Ziya HANHAN

İstanbul'un fethinden altı yıl sonra, Koca Fatih'i İstanbulun zabtı kadar mutlu kılan bir hadise olmuştu: Karısı Çiçek Hatun, kendisine topuz gibi şipşirin bir erkek evlât hediye etti. 1459 yılıydı. Edirneyi korkunç bir soğuk dalgası kaplamıştı. Aralık ayının ortalarına doğru havalar yumuşadı. Trakya âdeta bir bahara girmiş gibiydi. Edirne sarayında bir şehzade, ya da bir sultan bekleniyordu. Nihayet mutlu doğum günü geldi ve 23 Aralık 1459 da Çiçek Hatun, bir erkek evlât dünyaya getirdi. Fatih, cihangir olduğu kadar da sanatkâr ve şair mizaclı bir "devletlû" idi. Bebeğin adını "CEM" koydu.

Şehzade Cem, Edirne Sarayına tarif edilmez bir mutluluk getirdi. Gerçi, Fatih'in Cem'den önce iki oğlu daha olmuştu : Şehzade Mustafa ve Şehzade Beyazıt... Ama, küçük Cem, babasının en küçük ve en sevgili oğluydu.

Cem Sultan, özel öğretmenlerden muntazam bir eğitim ve öğretim gördü. Özellikle yabancı dil öğrenmesi için çabalar harcandı. Dokuz yaşına geldiği zaman Lâtinceyi, İtalyancayı ve Rumcayı, Türkçe bildiği kadar biliyordu. Babası Sultan Fatih de birkaç yabancı dil bilirdi.

HAYATINDA BÜYÜK BİR DEĞİŞİKLİK OLMUŞTU...

O günlerin saray töresince, şehzadeler genç yaşlarında dışarı gönderilir, devlet idaresi hakkında bilgi sahibi olmalarına dikkat edilirdi. Nitekim, Cem'in ağabeyleri, uzun süredir Anadoluda "Sancak Beylikleri" görevine atanmışlardı. Büyük Veliaht Şehzade Karaman tahtında, ortanca şehzade Beyazıt ise, Amasya sancağında hüküm sürmekteydi. Cem, dokuz yaşına gelince "Kapısı halkıyla", yâni kendisine bağlı olan maiyetiyle birlikte Kastamonu sancak beyliğine atandı. İşgal ettiği mevki, "İsfendiyaroğlu Tahtı" idi. Annesi Çiçek Hatun da oğluyla birlikte Kastamonuya gitti. Küçük şehzade daha devlet idare edecek yaşta değildi. Fakat yanında annesi, hocaları, bilginleri ve danışmanları vardı. Bu devre, onun için bir "staj" devresi olacaktı.

Cem Sultan (Piturecchio'nun Vatikan'daki tablosundan).

Günler, 1474 yılına kadar hadisesiz geçti. Bu yılda, yani 1474 de Karamanda bulunan büyük ağabeysi Veliaht Şehzade vefat edince, Cem'in hayatında büyük bir değişiklik oldu. Bulundukları yerin önemine göre, Karaman Sancak Beyliğine ikinci Şehzade Beyazıdın geçmesi lâzımdı. Fakat Vezir Karamanlı Mehmet Paşa, padişaha nüfûz ederek Karaman tahtını küçük şehzadeye tahsis ettirdi. Bu sırada Cem Sultan, henüz on beş yaşında gencecik bir şehza-

deydi. Bununla beraber, Osmanoğulları hanedanının bütün meziyetlerine sahipti. Önce çok yakışıklıydı. Güzelliği nisbetinde cesurdu ve yaşına göre çok bilgiliydi. Karaman Sancak Beyliğini büyük bir bilgi ve idare kabiliyetile idare etmeğe başladı.

HATALAR VE TALİHSİZLİKLER

Fatih için yakın bir ölüm beklenmiyordu. Cihangir padişah sıhhatlı ve kuvvetliydi. Bununla beraber, İstanbulda tâ o tarihlerde, "Saltanat entrikası"nın dolapları dönmeğe başlamıştı. Vezirlerden Karamanlı Mehmet Paşa Cem Sultanı tutuyor, Gedik Ahmet Paşa ise, Şehzade Beyazıt adına çalışıyordu.

Karamanlı Mehmet Paşa, Mevlânâ Celaleddin Rumî'nin torunlarından olduğu için, İstanbuldaki nüfuzu daha geniş ve derindi. Ne var ki, Karamanlı Vezir, Cem Sultanı Karamana tayin ettirmek suretiyle bir taktik hatasına düşmüştü. Zira, beklenmedik bir ölüm sonucunda Osmanlı tahtı boşalırsa, bu tahtı Karamandan gelip ele geçirmek zor olacaktı. Halbuysa, Amasyadan yola çıkan bir atlı, İstanbul'a Karamandan gelecek olandan daha önce varırdı. Eğer Cem, eskisi gibi Kastamonuda kalmış olsaydı, taht boşalınca İstanbula daha önce gelir ve meseleyi kökünden hallederdi. Karamanlı Vezir, bu inceliği gözönünde bulundurmadı, Cem'i payitahta daha uzak olan Karaman'a tayin ettirdi.

Bir başka talihsizlik daha oldu: Fatih, son seferine çıkarken, Cemi Adana taraflarına, Mısır Sultanı Kayıtbay'ın üç beyi olan Ramazanoğullarının üstüne yolladı. Cem, bu suretle İstanbul'dan daha da uzaklaşmış oluyordu.

Fatih, bugün dahi belli olmayan bir istikamette ilerlemek üzere hazırladığı büyük ordusuyla Üsküdara geçti. Yıl, 1481 ilkbaharıydı. Cem bu sırada, Torosları aşmış, Adana Beyliğini kontrol eden Pozantı yaylasına varmıştı. Kısa bir süre sonra Gebzede hastalanıp ölen babasının ölümü anında Cem Sultan, Toros dağlarının kuzey eteklerinde, Pozantı yaylasında bulunmaktaydı. Şevketlü babasının emri gereğince, Ramazanoğlu Beyliğinin batı kenarını kontrol ediyordu.

İKİ ŞEHZADEYE DE AYNI HABER GİDİYORDU..

Fatih'in vefatı üzerine, Gebzeden iki Tatar kafilesi, dolu dizgin iki ayrı istikamete doğru at sürüyordu. Bunlardan biri Doğu-Kuzey istikametine giden Gedik Ahmet Paşa atlıları, biri de Doğu-Güney yönüne at bırakan Karamanlı Vezirin atlılarıydı. İki kafile de aynı haberi götürüyordu: Gedik Ahmet Paşanın atlıları Şehzade Beyazıt'a babasının ölüm haberini götürüyor ve kendisini tahta geçmek üzere İstanbul'a davet ediyordu. Karamanlı Mehmet Paşanın ulakları da ayni haberle Şehzade Cem'e gidiyorlardı. Babasının ölüm haberini bildirecekler ve kendisini İstanbul'a davet edeceklerdi.

Mesafenin kısalığı yüzünden, Şehzade Beyazıt'a giden atlılar, menzile daha çabuk eriştiler. Amasyadan yola çıkan Şehzade Beyazıt, geceyi gündüze katarak İstanbul üstüne ılgar etmiş ve tahta geçip oturmuştu.

Pozantı sırtlarında bulunan Cem, haberi geç aldığı için geç hareket etti. Tabiatıyla, başarı kazanamadı. Ancak Bursayı ele geçirebildi. Burada namına para bastırdı ve hutbe okuttu. Ne var ki, İmparatorluğun büyük kuvveti olan yeniçeriler, İstanbuldaydı. Orduyu ele geçirmeden yanındaki eyalet askerleriyle mühim bir savaş vermesine, hele de bu savaşı kazanmasına imkân yoktu. Bir tedbir olarak barışa yanaşmak istedi. Elçi diye büyük halası Selçuk Hatun'u İstanbul'a yolladı.

"— BİR SAHRADA İKİ ARSLAN, BİR POSTTA İKİ SULTAN OLMAZ."

Selçuk Hatun Çelebi Mehmed'in kızı, Fatih'in babası Murad'ın kızkardeşiydi. Hanedan içinde en yaşlı kadın olduğu için sözü geçerdi. Selçuk Hatunun İkinci Beyazıt'a götürdüğü teklif şöyleydi :

İstanbul Başkent olmak üzre bütün Rumeli, Beyazıt'a ait olacak, başkenti Bursa olmak üzre Anadoluda ise, Cem Sultan hüküm sürecekti. Bu teklife karşı, Beyazıdın verdiği cevap çok meşhur-

dur. Osmanlı tahtının sekizinci hükümdarı, bu teklife karşı aynen şu cevabı vermiştir :

"— Benim ismetlü, devletlü halam ! Bir sahrada iki arslan, bir post üzerinde iki sultan olmaz. Bizim Cem'le olan dâvâmızı ancak kılıç çözer."

Ve dediğini yaptı. Cem üzerine Gedik Ahmet Paşa kumandasındaki tedip ordusunu gönderdi.

20 Haziran 1481 de, Bursa yakınlarında Yenişehir ovasında karşılaşan iki ordu, şiddetli bir savaşa tutuştu. Akşama doğru Cem'in kuvvetleri bozuldu ve talihsiz şehzade, Eskişehir üzerinden Konyaya doğru kaçtı. Bursada kurduğu saltanat ancak yirmi gün kadar sürebilmişti.

Konya'da üç gün kalan Cem, oradan Karamana çekildi. Fakat, orada da kendisini emniyette hissetmedi. Mısır Sultanı Kaytbaya müracaat etti ve Ramazanoğulları toprağından geçerek Suriye yoluyla Mısıra gitti.

Mısırda on ay kadar kalabilen Cem, Anadolu Beylerinden davet mektupları alıyordu. Bunlar, beylikleri Osmanoğulları tarafından yıkılan eski ve güçsüz beylerdi. Başlarında Karaman Beyi Kasım Bey vardı. Davetlere aldanan genç şehzade, 27 Mart 1482 de tekrar Anadoluya hareket etti. Ağabeyine karşı şansını son bir defa daha deneyecekti. Karamana varınca, aldatıldığını anladı. Kasım Beyin başına toplanan üç - beş bin başıbozuk, Beyazıdın güçlü ve düzenli ordusuyla baş edemezdi. Toros yaylalarında bir kaç zaman eğlendikten sonra, 18 Ağustos 1482 de Rodos adasına geçti ve Sen Jan Şövalyelerine sığındı.

AVRUPA'DAKİ YILLAR

Sen Jan Şövalyelerinin başı olan Gran Metr, bu sığınmayı, bir türlü esaret saydı. Papaya, öteki Avrupa kırallarına mektuplar yazarak, Şehzade Cem'i esir ettiğini müjdeledi. Gerek Papa, gerekse öteki dükler ve krallar, böyle bir taçlı esiri ele geçirmek için can attılar. Birçok rüşvet ve entirikalardan sonra Cem, Nis kıyısında Fransız topraklarına çıkarıldı ve Savova Dükasına teslim edildi. Fransa Kralı Lüi XI ise, şehzadenin kendisine verilmesini istiyordu. Cem'i misafir etmek, şerefli bir iş olduğu kadar kârlı ve çıkarlı bir işti. Zira, Beyazıt, kardeşinin masrafı karşılığı olarak 40.000 Düka altını ödüyordu. Nihayet, Cem'i Papaya teslim ettiler. 1489 da Papalık makamını Borjiya hanedanından Aleksandr VI. işgal etmekteydi. Bu zatın mensup olduğu aile, aşırı sefahatıyla ve kadınlarının serbestliğiyle meşhurdu. Cem'i Vatikan sarayına oturttular ve ona hükümdarlara lâyık bir hayat hazırladılar. Bu sıralarda genç, güzel fakat talihsiz Şehzade Baronez Helen dö Sasenaj'la sevişti. Osmanlı şehzadesinin bu aşkı bütün Avrupayı ilgilendirmiş ve birçok romanlara konu teşkil etmiştir.

Fransa'da Lüi XI ölmüş, yerine Şarl VIII. Kral olmuştur. Sekizinci Şarl, ihtiras sahibi bir insandı. Cem'i ele geçirmek üzre 1495 de papalık üstüne yürüdü. Romayı ve Vatikanı ele geçirdi. Cem'i de yanına alarak Napoli Krallığı üzerine sefer açtı. Ne çare ki, sefer sona ermeden, 1495 yılı şubatında, talihsiz şehzade hayata gözlerini yumdu.

CENAZE NAMAZI ÜÇ DEFA KILINMIŞTI...

Cem Sultanın hayatı gibi ölümü de bir mesele oldu. Cenazesi üzerine üç defa namaz kılındı :

Bunlardan birincisi, ölümün ertesi gün kılındı. Cem'in özel doktorlarından Celâl ve Sinan Çelebiler, na'şı mumyaladıktan sonra, öteki Türklerle beraber cenaze namazını kıldılar ve Napoli Sarayının bahçesine gömdüler.

İkinci cenaze namazı, ölüm haberinin İstanbula varması üzerine, Padişah Beyazıt'ın emriyle kılındı. 1495 yılının Nisan ortalarında kılınan bu namazda İmam-ı Şehriyarî, "gâyıp üzerine er kişi niyetinde!" diye namaza durdu.

Üçüncü namazı ise, 1499 yılında, Napoli Krallığına ödenen büyük bir meblâğ karşısında satın alınarak Türkiye'ye getirildiği zaman Bursada kılınmıştır.

Bahtsız şehzade, halen Bursada, Ağabeyi Şehzade Mustafa'nın yanında gömülüdür.

Çöken iktidarların arkalarında bıraktıkları acılar

Gurbet Günleri ve TALÂT PAŞA

Talât Paşanın daima FESLİ resimlerine alışmışızdır. Rahmetli Sadrazamı yukarıdaki klişesinde KALPAKLI olarak görüyoruz. Neden bilinmez, KALPAKLI resmi TEK olan Talât Paşa, fotoğraf çektirmekten de hiç hoşlanmazdı. Dr. Nâzıma şöyle demiştir:

"—Yabancı ülkelere seyahatte iki şeyden çok sıkılıyorum: Fotoğraf çektirmekten bir, merasimli yemek yemekten iki..."

Rahmetli böylesine külfetsiz, babacan, hiç bir sun'iliği olmıyan adamdı...

Yazan : Cemal KUTAY

Her devrin kendi insanları ile temsil edildiği bilinen gerçektir: Sultan Hamid, otuz üç sene süren saltanatı içinde kendisinin düşüncelerine mutabık kadro yetiştirebilmek için çırpındı, durdu : Kader O'na, en acı tecelliyi Sadrazam Said Paşanın şahsında gösterdi: Sadullah Paşa gibi gerçekten edîb ve nezîh bir zatın yerine, Mabeyn'e Başkâtip olarak aldığı Said Paşayı, kademe kademe yükselterek YEDİ defa hükümetinin başına getirdi, en kara günlerde onun fikrinden ve varlığından meded umdu. Said Paşa ile Sultan Hamid'i birleştiren ruhî bağ, temel meseleler üzerinde kesin neticelerden uzak olarak **zaman kazanmak** düşüncesi idi. Hakikat şu idi ki, o günün şartları içinde Osmanlı devletinin tek başına kat'î neticelere ulaştırabileceği işlerin kudretini aramak hâyaldi.

İttihad ve Terakki vatanın kaderini eline aldığı zaman, şartlar, elbetteki Sultan Hamid'in tahttan uzaklaştırılmasından önceki duruma göre daha güç, çetin, karışık, hatta ümidsizdi. Fakat genç iktidar, kendi bağrından yetiştirdiğine inandığı iki genç şahsiyetle âkibetini deneme cesaretini gösterdi: İbrahim Hakkı Paşa ve Mehmet Talât Paşa...

İbrahim Hakkı Paşa, bu ölçüler içinde İLK, Mehmet Talât Paşa da SON sadrazam oldular: Bir çok noktalardan ikisi birbirine çok benziyordu. İkisi de, mazinin ağırlığını, reddedilmez mirâs olarak omuzlarında hissediyorlar, fakat bu mirâsın günahını vicdanlarında taşımak için haklı sebeplerden masûn ve mahfûf bulunuyorlardı: Devlet idaresinin verâseti, aile mirâslarının reddedilebilen imkânına sahip değildi. Rejimlerin adı değişmiş olsa da devletin mânevî şahsiyetinde bünye icabı bulunan gelmiş - geçmişlerin tortusu, iktidarı ellerine alanların reddetmek imkânından mahrum bulunduğu irade dışı nasibti.

İLK ve SON İttihad ve Terakki sadrazâmları arasındaki ruhî münasebet yakınlığını, ailevî durumlarının benzerliği tamamlıyordu: İbrahim Hakkı Paşanın da, Mehmet Talât Paşanın da erkek çocuğu olmamıştı. İkisinin de kalblerinde insanlığa ve dostluğa karşı derin

vefa ve muhabbet vardı. Yeni yetişenlere daima BABA şefkati gösterirlerdi. Bu haslet bilhassa Talât Paşada derin, köklü ve samimî idi. Nitekim, Berlinde şehid edilmesinden önceki günlerine ait bâkir hatıraları da, evlât muhabbeti esirgemediği böyle bir yakınından, Dr. Nazım merhumun yeğeni sayın Hamit Ortaç'dan dinlemiş bulunuyoruz.

KEDERLİ GÜNLER

Eskilerin, her biri hayatın içinden alınmış unutulmaz hikmetleri vardır. Bunları zaman zaman hatırlamak benzer sahnelere muhatap olunduğu anlarda ya teselli, ya da intibah vesilesidir..

Siyasî sukutlar, hiç bir düşüşe benzemez. Ömrü, böylesine hazin macerâya muhatap olmasına rağmen Koca Ragıp Paşanın :

Şive-i yağmada ehibbâ mebhût eder adâyı
Huda göstermesin âsâr-ı izmihlâl bir yerde

şikâyeti, siyasî tarihimizin ibretini teşkil eder.

İbrahim Hakkı Paşa, Mehmet Talât Paşadan daha şanslı idi: Trablus-Garb savaşı sebebiyle istifa ederek önce Londra'ya, sonra Berline büyük elçi olmuş, İstanbuldan ayrılmıştı. Genç yaşında ve malum kademeleri geçerek Sadrâzamlığa gelmemiş olması, liberal fikirleri ve hareketli hayatı, şahsı hakkında çeşitli söylentilere yol açmış, tercih ettiği Batılı hayatı Garb'ın büyük merkezlerinde bulabilmesi ile teselli bulmuş, senelerce, Hukuk Fakültesinde okutulan kitaplarını vatan dışında yazmış, 1917 başında, ülkesinin içinde bulunduğu Birinci Dünya Savaşında mağlûbiyetini görmeden gözlerini hayata kapamıştı.

Talât Paşanın ise kaderi daha acı, sert ve hatta insafsız çıkmıştı: İttihat ve Terakki, Birinci Dünya Savaşındaki mağlûbiyetimiz ile sukut etmiş, Müşir Ahmet İzzet Paşa istifa eden Talât Paşa hükümetinin yerine yeni kabineyi kurmuş, 28 ekim 1918 de Mondros mütarekesi imzalanmış, dört gün sonra da, Talât, Enver, Cemal Paşalar vatanı terketmişlerdi. 1908 le 1918 arasında, imparatorluğumuzun son ON YIL'ında adları ve şahsiyetleri her temel hadisenin içinde aranan ÜÇ PAŞA'dan üçü de, ayrı ayrı yollarda ömürlerinin son safhalarını denediler: Talât Paşa, bir gün, hem de yakın gelecekte memlekete dönme ümid ve kararında idi. Neden? Çünkü mantığında ve vicdanında kendisini huzursuz eden hadiselerin mes'uliyetini taşımadığına samimiyetle inanmıştı. Bir suçlu kaçak gibi ülkeyi terketmek nefsine çok acı gelmiş, Sadrâzam İzzet Paşaya yazdığı vedâ mektubunda, **tabiî şartlar avdet ettiği zaman hesab vermek ve akibete cesaretle boyun eğmek için** geleceğine de söz vermişti.

Berlin'de yerleştiği üç odalı küçük apartman dairesinde, her ân bu D Ö N Ü Ş Ü beklemenin heyecan ve ümidi içindeydi, kederli günleri böylesine yenmiye çalıştı ve böyle can verdi...

SIK ÇALINMIYAN KAPI

Şimdi, Hamit Ortaç'ı dinliyelim:

"— Kapımız sık çalınmazdı. Almanya'da temelden değişiklikler olmuş, İmparator İkinci Vilhelm ülkesini terketmiş, milliyetçi liderler birer köşeye sığınmış, iktidara Sosyalistlerin şefi Papaz Erzberger gelmişti. SOSYALİST adı altında kıpkızıl komünist olan papaz, Türklere karşı öylesine düşmanca tavır takınmıştı ki, Talât Paşa ile beraber gelen ve geçim imkânından mahrum Dr. Bahattin Şakir Beyle Polis Müdür-ü Umumisi Azmi Beylerin köşebaşında küçük bir tütüncü dükkânı açmalarına bile aylarca mâni olunmuştu. Paşa, daimî takip ve kontrol altında idi. Senelerce omuz omuza dövüştüğümüz ve kaderlerimizi birleştirdiğimiz müttefik ülkeden gördüğümüz bu muamele, Paşanın târifi imkânsız şekilde gücüne gidiyordu. Bir gün şöyle demişti:

"— Bak Hamit!.. Bizim, bizden sonrakilere anlatacaklarımız asıl bunlar. Allah vatanı barınılmaz hâle getirmesin. Felâketlerin arkası çorap söküğü gibi birbirini takip ediyor. Biz burada misafir sayılırız. Hâli görüyorsun. Biz bu adamlara böyle mi muamele ettik?"

Sokağa bile çıkmak istemezdi. Hemen ilâve edeyim ki bu isteksizliği, hayatından korkmasından değildi. Gözleri çoğu

Talât Paşa, yukarıdaki klişeye mevzu olan hadise için Dr. Nazım'a şunları söylemişti :
"— O gün, nasıl kalbim durmadı hâlâ şaşarım!"
Mesele şuydu : Balkan Harbinin birinci safhası bitmiş, ikincisi başlamadan Bulgarlarla anlaşma zemini yoklanmıştı. Bunun için, yukarıdaki klişede, solbaştaki Talât Paşanın yanında oturan Sandansky davet edilmişti. Halil Bey, Enver Paşa toplanılmış, anlaşma zemini araştırılmıştı. Bulgarlar Dedeağaç - Edirne hattı üzerinde ısrar etmişler, neticeye varılamamıştı.

zaman sokak kapısına takılır, böylece durup kalırdı. Bir h a b e r bekliyordu: Beklediği haberi de biliyorduk: Kendisiyle çok sevişiği ve saygı gördüğü Mustafa Kemal Paşadan g e l i n i z müjdesini bekliyordu. Cami Bey Romadan ümit dolu haberi ilettiği zaman, hazırlığa başlamıştı. Ne hazırlığı? Zaten hepsi hepsi üç bavula sığabilecek eşyası vardı. Refikası Hayriye Hanımefendi mütevazı yemeğimizi pişirir, küçücük soframızın başında saatler geçirirdik. Mevzu sadece VATANA DÖNÜŞ idi. Bir Nahiye müdürlüğü alacaktı. Evet!.. Koca İmparatorluğun sadrâzamlığı ve nahiye müdürlüğü.. Asla yadırgamıyordu kararını ve hatta bunda bazı hataların kefaretini de buluyordu. Câmi Beyden aldığı haberden sonra araya fasıla girdi ve işte bu bekleme, Talât Paşa için telâfisi imkânsız yıkım oldu.

NİHAT BEYİN GETİRDİĞİ PARA

Talât Paşa İstanbuldan parasız ayrılmış ve padişahın verdiği otomobilin satılarak bedelinin arkasından gönderilmesini Sapancalı Bâki Beye havale etmişti. Araba satılmış, İsviçreye İzzet Paşa tarafından mahrem bir vazife ile gönderilen İttihad ve Terakki'nin başveznedarı Nihat Beye verilerek Talât Paşaya gönderilmişti.

Paşa o sırada Cenevrede bulunan Hamdullah Suphi Beyden bir mektup almıştı: Merkezi Lozan'da olan Türk Talebe Cemiyeti, Yunan işgalini protesto mitingi yapmış, ve Ankarada milletin kaderini eline alan Büyük Millet Mecli-

si Hükümetinin kabul ettiği Misak-ı Millî ile istiklâl savaşının gayelerini izah eden beyannameleri, bir çok Batı dillerinde bastırarak dağıtmıştı. Paşa bu faaliyeti takdirle yakından takib ediyordu. Nihat Beyin getirdiği paradan, sadece apartmanın üç aylık kirasını ayırdı, pardesüsü olmadığı için üşüyen Azmi Beye bir palto almış, İtalya üzerinden gizlice Akdeniz kıyılarımıza çıkabilmek için en kestirme ve ucuz yol parasını hesaplamış, üstünü Nihat Beye iade etmiş: **"— Bunu Hamdullah Suphiye ver... Lozan'daki gençlere para lâzımdır. Ben kuru ekmekle de daha bir müddet geçinebilirim. İstanbuldakiler onların bu çalışmalarından sonra kendilerini yoklukda bırakarak susturmak isterler. Avrupaya neden mücadele ettiğimizi anlatmak, hududlarda muharebe kadar lûzumlu.., Şu gazetelerinin hâline bakın: Baştan aşağı aleyhimize iftiralarla dolu... Bu adamlarda ne vicdan, ne hayâ var..."** demişti. Başkaca hiç bir ümidi yoktu para için.. Israrlarımız kâr etmemiş, Nihat Bey paranın büyük kısmını alıp Hamdullah Suphi Beye götürmüştü.

ÜMİDLERİ YIKAN BEKLEME HABERİ

Câmi Beyden bir müddet bekleme müjdesini alan Talât Paşa için intizar acısı, Londra'dan dönen Bekir Sami Beyden gelen ikinci haberle karanlıklara gömüldü ve yıkıldı: Talât Paşanın Ankaraya dönmesi gecikiyordu.Ne kadarlık zaman için? Bilinmiyordu... Bu geçikmenin sebebi, Millî Mücadelenin bünyesinde İttihadcılık hareketinin bulunduğuna dair, İngilizlerin ve İstanbul makamlarının ortaya attığı şâyialara hak kazandırmamak endişesi idi. Çünkü bu rivâyetler şu maksadı hedef tutmuştu: İttihad ve Terakki, başta İslâmcılık ve Türkçülük cereyanları olarak dünya muvazenesini bozacak yollara sapmıştır. Bugün Ankarada başlamış olan mukavemetin de ruhu budur. Halbuki Birinci Dünya Savaşının galibleri için bunca kan dökülerek elde edilen zaferin gayesi ise, dünyaya, böylesine düşünceleri tasfiye etmiş sistem getirmektir. Ankara, İttihad ve Terakki'nin ön şahsiyeti Talât Paşaya yer verdiği zaman, bu düşünce reddedilmez isbatını ortaya koyacaktır.

Paşa, bu ittiham karşısında derin bir ye'se kapılmıştı: Şöyle diyordu:

"— Mustafa Kemal, eğer bu ittihamları reddedebilmek imkânını bulmuş olsa idi, ne yapar yapar, beni Ankaraya çağırırdı. Demek böyle bir imkân bulamadı. Bundan sonra artık kaderi kendi akışı içinde bırakmak en doğru yol... Mukadderat ne ise o olur."

Tevekkül, O'nun gönülden bağlandığı duygu idi. B. Sami Beyden haberi takib eden gün içinde, ANKARA HAYALİ bir daha üzerinde tek kelime konuşulmamak üzere günlerin içinden çıkarıldı, bir dada duymaz olduk o hasreti... Bir ânda on yıl çökmüş gibi idi. O vakûr, sabırlı, hâkim şahsiyeti, insana elem veren olgunluk içinde tecelli etmişti.Ankaradan GEL haberini beklediği günlerde ev içinde Anadolu rüyasını daha iyi görebilmek için nefis mürakabesi ile geçen heyecanlı anlar bitmiş, evde duramaz olmuştu. Dost ikazlar, kendisini saklamasını, Ermeni komitecilerinin Berlin'e geldiklerini, korunmasını, kılık kıyafet değiştirmesini, hatta Almanyayı terketmesini ve meselâ bir başka İslâm ülkesine gitmesini bildiriyordu. Bunları da yanında konuşamaz olmuştuk.

NACİYE SULTANIN ZİYARETİ

Bu sırada Enver Paşanın biraderi Kâmil Bey Paşayı ziyarete gelmişti. Kâmil Bey, o sırada Almanyada mühendislik tahsilini tamamlamış, fakat hadisat dolayısiyle vatana dönememişti. Talât Paşaya, Enver Paşanın refikası Naciye Sultanın İsviçreden Berline gelmek üzere olduğunu ve bir müddet Berlinde kalacağını, ağabeysinin Rusyadan ayrıldığını, fakat nereye gittiğinin bilinmediğini, merak ettiklerini anlattı. Garib bir tesadüfle o anda, Dr. Bahattin Şakir Bey geldi ve Enver Paşadan Dr. Nazım Bey vasıtasıyla gelen SON HABERİ bizlere anlattı: Paşa, Bolşeviklerin kendisini Anadoluya Mustafa Kemal'e karşı göndermek hususundaki gizli arzularını sezmiş ve Batumdan ayrılmıştı. Talât Paşa bu haberi endişe ile karşıladı, Kâmil Bey yanında iken bir şey söylemedi, fakat o ayrıldıktan sonra bu endişesini açıklıyarak dedi ki:

"— Mustafa Kemal'i Anadoluda rahat bırakmak lâzımdır. Enverin Türkiyeye girişi, İngilizlerin iddialarına yeni mesned olur. Benim vatana dönüşümün uyandırdığı hisler önünde Enverinki reddedilmesi imkânsız müşkiller doğurabilir. Bunu kendisine yazacağım."

Bir kaç gün sonra Naciye Sultan Berline geldi ve Paşayı ziyaret etti. Ona da aynı düşüncelerini izah etti. Söylediklerini asla unutmam :

"— Şimdi Bizlere düşen temel vazife, Anadolunun yaptığı mücadelede canımız bahasına faydalı olmak, hiç olmazsa düşmanca iddialara vesile olmamaktır. Kalbim söyliyor ki Mustafa Kemal muzaffer olacak, vatanı düşmandan temizliyecektir. Şahsen milletimin önüne çıkacağım ve hesab vereceğim. Türkiye halkı âlicenaptır. Şahıslarımız ve siyasetimiz hakkındaki kanaatlerinin çoğu, iftiralara ve isnadlara cevap veremediğimiz içindir. Hele vatan hürriyetine bir kavuşsun herşey halledilir. Bir aile içinde neler olur, fakat hepsi gönül birliği ile halledilir. Cürmümüz varsa cezamıza da razı olmalıyız."

Enver Paşaya yazdığı mektubun müsveddesini Millî Mücadele hakkındaki düşüncelerinin kıymettar tarihî vesikası olarak muhafaza etmekteyim."

Gelecek sayıda

- **Hind Hilâfet Komitesinin cesaretli daveti.**
- **Bronzart Paşanın ziyareti.**
- **Yaklaşan tehlikeler önünde...**

Tarih — 334

(Basın : A. 20155 - 10581)

Kapağımızdaki Klişe

TREBİN'de müzeleşen BEY'in evi...

Bosna - Hersek bizim iken, üzerinde bayrağımızın dalgalandığı şehirler arasında TREBİN de vardı. Sarp kayalara dayanmış kasabanın muhitteki kıymetini, sınır beylerini veren Resulbeyoğlu ve Defterdaroğlu ailesinin merkezi olması teşkil ediyordu. Evlâd-ı Fâtihan asâletinin tecellilerini nesilden nesile devreden köklü soy, her ferdinde OSMANLILIK *mefkûresi içinde şekilleşen Müslüman dindarlığını, Türklüğü Asyaya sürmek davasındaki düşman baskısının önüne geleni silip süpürdüğü kin ve gayız feveranında canını verdi, kanını döktü, yaşama haklarını yitirdi, fakat ne inançlarından, ne vekarından hiç bir şey kaybetmedi: Sultan Hamid'e karşı ilk ihtilâl cemiyetlerini kuranlar içinde bulunan öz oğlunu evlâtlıktan reddedecek kadar Âl-i Osman merbutiyeti, günün birinde Avrupayı yine hallaç pamuğu gibi atacak akıncı sellerinin kara günleri haşmet devrinde iade mucizesinin masum rüyası idi: Anadolu Türkleri, Cumhuriyetten sonra maziye ait çok şeyleri değiştirdiler, fakat Balkan Türkleri daha çok Osmanlı kaldı. Hâlâ da öyle...*

★ ★ ★

Sırplar, kökünü kazımak için, insaf ve vicdanı bir tarafa itip haksız bir kinle yüz yıla yakın uğraştıkları Bosna - Hersek Türklüğünün kendisine hâs varlığını, bugün, Turizm gelirlerinin kaynağı haline getiriyorlar: TREBİN'deki BEY KULESİ onarılmış, konağın içi Sınır - Boyu Saraylarının günlük yaşayışına göre düzenlenmiş, Karamanoğlunun kışlığı, İsfendiyaroğlu'nun yazlığı nasılsa, Resulbeyoğlu'nun TREBİN'deki evi de o kudret yüzyıllarının havasına bürünmüş... Aslından ayrılmaması için sanatkâr ellerin maharetlerini esirgemedikleri mankenler, neredeyse, geçmişin zafer haşmet türkülerini söylemek için dudaklarını oynatacaklar, emirler verecekler, tavlalardaki cins atların üzerinde Batı'ya uçup gidecekler... İşte kudret tevziinin sonunda yorgun gününü çubuğunu tüttürerek rahata terkeden ihtiyar kethuda, işte o her düğümünde ırkına has fıtrî sanatkârlık ruhu renk ve motif birleşimi ile göz kamaştıran ev kıyafeti içinde gergef'inin önünde genç kız... Neslin her yaşı ve başı, BEY KULESİ'nin geniş sofalarında, yüksek tavanlı odalarında öz hayatlarını yaşıyorlar ve dünyanın dört tarafından gelenler, rüyalaşmış devirleri, Yugoslav hazinesine karşılığını ödiyerek seyrediyorlar!..

★ ★ ★

Kapağımızdaki klişeye gelince: O, 1867 de, Çırnayef ayaklanmasını bastıran H. Avni Paşayı bir dağ mevzii içinde gösteriyor. Mezarından başını kaldırıp ta olup bitenleri dinlese, felâketleri görmeden göçmüş olmanın saadetini duyardı. Evet!.. Çünkü biz, her karışı için oluk gibi kan döktüğümüz ve üzerinde imparatorluğumuzun haşmet devrini inşa ettiğimiz o toprakları, savaş bozgunları sonunda vermedik: Çoğunu, basiretsizlik, millî siyaset mahrumiyeti ve yaşadığımız devri anlıyamam anın gafleti içinde elden çıkardık. Şimdi elâlem, bizim metrukâtımızın yıkıntılarının ticaretini yapıyor ve bizden gayrı bütün dünya da, hayret, hatta gıpta içinde BİZİM OLAN'ları seyrediyor. Ya biz? Biz sadece kendisini değil, hatırasını bile kaybettik!..

Müşahit

Kanlı hadiselere sahne olan Musul kalesi.

Medeniyetler Beşiği

Doğu Anadolu'nun 3000 yıl öncesi

— 4 —

Yazan : Nazmi SEVGEN

Tuğrul Beyin emriyle, Göktaş, Anasoğlu, Buka, Mansur Beyler, Diyarbakır bölgesini bırakıp Dicle'nin kuzeyine çıkmışlar, oradan Murat suyunu takip ederek Bizans'a bağlı olup Ermeniler'le meskûn olan şehir, kasaba ve köylere akınlar yaptıktan sonra Erciş şehri önüne gelmişler ve Vaspurakan'da katapan yani vali olan Stefanos'a haber ve hediye gönderip Azerbaycan'a geçebilmek için müsaade istemişler, o da bilâkis Türkler'e taarruz etmiştir. Fakat kendisi mağlûp ve esir olmuştur. Valiyi Azerbaycan'a götürüp orada Her = Eher kasabasında öldürmüşlerdir. Maktulün akrabası tarafından cesedi 10 bin dirheme satın alınmıştır (1045).

1043 yılında Rey şehrine gelerek orasını karargâh ittihaz eden Tuğrul Bey, maiyetinde bulunan Selçuklu Beylerinin her birini bir bölgenin fethine gönderirken bilhassa Kutalmış, İbrahim İnal, Çağrı ve Kutalmış'ın amcası Yabgu'nun oğlu Hasan Beyleri daha geniş fütuhata memur etmiştir.

Arran kıt'asında Ermeni ve Gürcü krallıklarından başka iki de İslâm hükümeti bulunmakta idi. Bunlardan biri Derbend şehrini, Hazar sahilini içine alan Şirvanşahlar hükûmeti, diğeri de

başlıca Nahçıvan, Dübeyl (Devin), Gence şehirlerini ihtiva eden Ravadiye veya Şeddat-oğulları hükümeti idi. Bundan başka Tiflis'te Cafer-oğulları'nın bir emâreti mevcuttu. Kutalmış Bey, Bizans'ın ve onun tabiyeti altında bulunan Ermeni prenslerinin tecavüzüne karşı Şeddat-oğulları hükümetini himaye ederek Bizans ordularını geri çekilmeye mecbur ederken Hasan Bey de, Bizans İmparatoru Constantinus IX Monamachus (1042 - 1054) ile Sultan Tuğrul Bey arasında dostluk andlaşması mevcut olmasına rağmen Bizans hududunu geçerek Vaspurakan (Hakkâri'ye kadar Van gölü doğusu) a girmiş, doğu ve batıya doğru akınlara başlamıştır. Yukarıda bahsedilen Stefanos'tan sonra buranın valisi olan Araon, İberya valisi Katakalon'dan imdat istemiş, bunun üzerine ikisinin kuvvetleri birleştirilmiştir. Türk ve Bizans orduları Aras kenarında Beçni civarında Stranga çayının kenarında karşılaşmışlardır. Savaş başladıktan az sonra, Bizans kumandanları ağırlıklarını da bırakarak sahte bir ricat hareketi yaparak çekilmişler, Türkler de düşmanın geri çekildiğini zannederek bırakılan eşyanın yağmasına girişmişlerdir. Bu arada Bizans kuvvetleri ortaya çıkarak dağınık bir halde yağma ile meşgul olan Türkler'e saldırmışdır. Bu sırada Hasan Beyle arkadaşlarından bir çoğu silâh elde döğüşerek şehit olmuşlardır (1047).

DOĞU ANADOLU'DA SELÇUKLU HÂKİMİYETİ

Sultan Tuğrul Bey, 1054'de Anadolu'ya girerek Bargiri (Muradiye)'yi almış, ondan sonra Van gölü sahilindeki şehirleri muhasaraya başladığı sırada Malazgirt önüne gelmiş, burasını da muhasara etmiştir. Basil adında bir Ermeni asılzâdesi tarafından müdafaa edilen şehir, bütün taarruzlara göğüs germiş, Harzem askerlerinin kumandanı olan emîr Aklan'ın bütün gayretine ve taarruzun başlarında şehit düşmesine rağmen, şehir bir türlü alınamamıştır. Kış mevsiminin yaklaşması Tuğrul Beyi muhasaraya devamdan vaz geçirmiş, yalnız Van gölü kuzey ve doğusundaki kasabaların zapt ve tahribiyle iktifa etmiştir. 1059'da Selçuklu kuvvetleri yeniden Anadolu'ya girerek Van gölü kuzey ve doğusundaki kasabaları almışlar, ondan sonra Murad çayını takip ederek çayın Fırat'la karıştığı yere kadar istilâlarını ilerletmişlerdir. Selçuklu devletinin ilk sultanı Tuğrul Bey, Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem bölgelerini, Azerbaycan'ı Harzem'e kadar İran'ı Selçuklu hâkimiyetine geçirdikten sonra yetmiş yaşında olduğu halde 1063 yılında vefat etmiştir.

Yerine geçen Çağrı oğlu Ebû Şuca Alparslan, tarihimize eklediği şanlı zaferleriyle yalnız Türkler'in değil, İslâm dünyasının da sayılı simalarından biri olmuştur. 1071'de Malazgirt'te kazandığı muazzam zafer, dünya çapında bir hadisedir. Büyük Alparslan, bu cihan kıymet zaferden bir yıl sonra, tevkif edilen bir kale muhafızı tarafından hançerlenerek şehit edilmiştir (25 kasım 1072). Sultan Alparslan zamanında Van gölü etrafındaki kale ve şehirlerin kâmilen alınması ve Türkler'in göl etrafındaki şehir ve kasabalara yerleşmeleri üzerine burası hakikaten bir İslâm ve Türk diyarı olmuştur.

Sultan Alparslan zamanında Ahlat kasabası, Türkler'in Bizans'a karşı yaptıkları gaza ve seferlerin hareket merkezi olmuş, serdarların başı olup Malazgirt zaferinin amillerinden biri bulunan Emîr Sanduk, karargâhını burada kurmuştur. Sultan, Malazgirt ve Muş havalisiyle bütün Van gölü havzasını bu Emîre iktâ ettiği gibi, Ahlat kasabasını da Mervan-oğulları'ndan alarak bu Emîre vermiştir. Fakat Malazgirt zaferinden sonra sultan, Ahlat'ı tekrar eski sahibi Mervan-oğlu Nasr'a vermiştir. Türkler'in Van gölü havzasında kat'î olarak yerleştikleri bu sırada, Hakkâri bölgesine kısmen de olsa hâkim bulunduklarını kabul etmek, kaynakların kesin bir şey söylememelerine rağmen, hatalı olmayacaktır. Çünkü doğusu, kuzeyi, batısı ve güneyi tamamiyle Türk hâkimiyetine geçmiş olan bir bölgede Hakkâri'nin bir ada gibi ortada, ötedenberi olduğu gibi yerli beylerin hâkimiyet ve idaresi altında kalmış olduğu anlaşılmaktadır.

MERVANLI DEVLETİ

Onuncu yüzyılın sonuna doğru Hümaydiye Kürtlerinden Bâz adında biri tarafından kurulup az zamanda Hâmdan-oğulları'nın yerini alan Nasr üd-Devle Mansur'un hükümdarlığı başlangıcında (1081) Mardin, Erzen, Mıyyâfârkîn (Silvan), Âmid (Diyarbakır) gibi dört büyük şehirden başka Cezire-i ibn Ömer (Cizre), Hıs Keyfâ, Siirt, Savur ve daha 30 kadar kaleyi ihtiva eden Mervânlı devletinin Hakkâri'ye kadar hulûl ve nüfuz ettiğini tahmin etmekteyiz.

1083'de büyük sultan Melikşah, Mervânlı ailesi topraklarını Fahr üd-Devle'ye vermiştir. Bu sırada Van gölü havzası, Malazgirt, Muş havalisi Emîr Sanduk'un idaresinde, yani Melikşah'ın hâkimiyetinde bulunuyordu. Fahr üd-Devle, büyük sultan adına Diyarbakır'ı zaptettikten sonra (1085), maiyetinde Emîr Sanduk, Dilmaçoğlu Mehmed ve sair beyler olduğu halde doğuya yönelmiş, Bitlis'i, arkasından kısa bir muhasaradan sonra Ahlat'ı zaptettikten sonra kışı Siirt'te geçirmiştir. Görülüyor ki, Van gölü havzasındaki şehir ve kasabalar, birkaç yıl içinde mütemadiyen el değiştirmekte, yüzyıllardan beri olduğu gibi bölge mütemadi istikrarsızlık içinde bulunmaktadır.

Hakkâri bölgesinin doğu sınırını teşkil eden Musul ve havalisi de Melikşah'ın tabilerinden ve aynı zamanda halası Safiye Hatun'un kocası olan Musul hükümdarı Şeref üd-Devle'nin elinde bulunuyordu. Bu itibarla dört tarafı Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın hâkimiyetindeki arazi ile çevrili bulunan Hakkâri'deki yerli beylerin, Selçuklu hâkimiyet ve tabiiyetini kabul etmiş olması lâzım gelmektedir.

Musul'da hükümran olan Ukayl-oğulları hükümetine sahip olan İbrahim b. Kureyş'in yerine 1086'da Sultan Melikşah tarafından Şeref üd-Devle'nin oğlu Ebû Abdullah Muhammed'in getirilmesi, onun hemşiresi Zeliha hatunla evlendirilmesi ve bu zata Suruc, Harrân, Rahbe ve Hâbur havalisini vermesi, Hakkâri'ye doğru hulûl ve nufüz siyasetinin bir delilidir. Çünkü Hâbur nehri Beytüşşebab civarından çıkar, bir haylı müddet Hakkâri hudutları içinde aktıktan sonra Cizre güneyindeki Mağara mevkiinde Dicle ile birleşir. Bu itibarla "Hâbur vadisi" güneyde değil, doğuda ve Hakkâri bölgesindedir. Bu havalide büyük sultan Melikşah'ın bir çiftliği bulunduğunu, sultanla Artuk Bey arasında geçen hadiseler münasebetiyle öğrenmiş bulunuyoruz. Büyük sultan Melikşah 1092 yılında vefat etmiştir.

KILIÇ ARSLAN I'in TAHTA ÇIKMASI

Artık Anadolu Selçuklu devletinin başkendi İznik'tir. Türkiye'nin ilk Selçuklu sultanı olan Süleyman Şah'ın büyük oğlu İzzüddin Kılıç-Arslan I (1092 - 1107) burada tahta çıkmıştır. Birinci Haçlı seferine, İznik'in Bizanslılar'a terkedilmesine rağmen hayatı muvaffakiyetlerle geçen Kılıç-Arslan'ın, konumuz itibariyle, bilhassa doğu seferleri üzerinde duracağız :

Kılıç-Arslan, Malatya'yı aldıktan sonra Urfa üzerine yürüyerek şehri muhasara etmiş, fakat biraz sonra vaki davet üzerine Urfa muhasarasını bırakarak Harran'a gidip orasını almıştır. Bu sırada Meyyâfârkîn (Silvan)'da Melik Dudak namına valilik eden Ziyaüddin Muhammed de orasını sultana teslim etmiş, bu hizmetine karşı sultan onu kendisine vezir yapmış, Elbistan'ı ona iktâ eylemiştir. Kılıç-Arslan'ın doğudaki muvaffakiyetli hareketleri neticesinde Diyarbakır eyâleti emîrleri olan Siirt emîri Kızıl - Arslan, Artuk-oğlu Sokman, Şahruh, Hüsameddin tabiiyetlerini bildirmişlerdir. Büyük sultan Melikşah'ın oğlu sultan Mehmed Tapar, Musul emîri Çökürmüş'ün, Kılıç-Arslan tarafını iltizam etmesi üzerine, Emîr Çavlı'yı Franklar'a karşı başkumandan olarak tayin ederken, kendisine Musul ve Fırat boylarını da iktâ ettiği için Çavlı Musul'a girmiş, Çökürmüş'ü öldürmüştür. Bunun oğlu, emîrleri ve kendisini çok seven Musul halkı, Kılıç-Arslan'a, Musul'u kendisine teslim edeceklerini bildirmişler, Kılıç-Arslan Bizans karşısında bulunan ordusunun iltihakını beklemeden elinde bulunan kuvvetlerle Mu-

sul'a doğru yürümüştür. Nusaybin'de kendisini karşılayan Musul'un ileri gelenleriyle Çökürmüş'ün askerleri sultana biat etmişler, Kılıç-Arslan Musul'a girmiştir (1107).

ANADOLU SULTANININ ÖLÜMÜ

Musul'dan kaçan Çavlı, Haleb'e gitmiş, sultanın hasmı olan Malik Rizvan ve İlgazi ile ittifak ederek ona karşı hareket etmişlerdir. Kılıç-Arslan da on bir yaşındaki oğlu Şahişah (veya Malikşah)'ı melik tayin edip, anasıyla beraber orada bırakdıktan ve kaleyi Bozmuş adındaki bir kumandanın muhafazasına tevdi ettikten sonra müttefiklere karşı hareket etmiştir. Her iki ordu Hâbur nehri üzerinde karşılaşmıştır. Kılıç - Arslan'ın Anadolu'dan çağırdığı kuvvet henüz yetişmediği için düşmana karşı kuvveti az idi. Bunu anlayan Çavlı hemen taarruza geçmiştir.

Çarpışmanın başlangıcında, sultanın askerleri bazı ufak muvaffakiyetler temin etmişlerse de, sultan Mehmed'e karşı istiklâllerini muhafaza için Kılıç-Arslan tarafına geçen Doğu Anadolu ve Elcezire Beyleri bu defa aynı tehlikenin bu taraftan geleceğinden endişe ederek, onun ordusunu terketmişler, bu hadise Anadolu sultanının ordusunda bozguna sebep olmuştur. Tehlikeli vaziyete rağmen, Kılıç-Arslan savaşda çok büyük cesaret göstermiştir. Fakat müthiş yaz sıcağı dolayısiyle her iki taraf ordusundaki atlar helâk olmuştur. Kılıç-Arslan, bizzat Çavlı'nın üzerine atılarak muharebe gömleğini kesmiştir. Fakat ordusu artık tamamiyle bozulduğu için, müthiş ok yağmuru altında, atı ile Hâbur nehrine dalmış, kendisiyle atının zırhları ağırlık teşkil ettiği için batarak boğulmuştur (Temmuz 1107). Bir müddet sonra, sular cesedini kıyıya atmıştır. Hâbur civarında Şamsaniye köyünde tabuta konularak Meyyâfârıkîn (Silvan)'a nakledilmiştir. Bu felâket üzerine, Çavlı tekrar Musul'u işgal etmiş, şehir muhafızı Bozmuş mukavemet edemiyerek, sultanın haremini alıp Malatya'ya gitmiştir. Kılıç-Arslan'ın oğlu Şahinşah (veya Malikşah) yakalanarak Sultan Mehmed'e götürülmüş, iki yıl sonra serbest bırakılarak Malatya'ya gelip sultan olmuştur.

Büyük Selçuklu hakanı İzzüddin Kılıç-Arslan II (1155 - 1192), Doğu Anadolu ile pek meşgul olmamış, yalnız elden çıkmış olan Ayıntab'ı 1157'de alarak Suriye hududunu temin etmiştir. Mahaza devlete, Haçlı seferlerinden evvelki azamet ve şevketini kazandırmaya çalışmış, Danişmendliler'i ortadan kaldırarak Anadolu'da millî birliği kurmuştur. Büyük hizmet ve muvaffakiyetleri neticesinde çok yerinde olarak **"Büyük Hâkan"** lâkabına hak kazanmıştır.

MOĞOL TEHLİKESİ

Gıyas al-Din Keyhusrev (1192-1196 + 1205-1211) tahtını ağabeyisi Rukn al-Din Süleyman'a terkettikten sonra, istirdad için yardım temin etmek üzere Ahlat'a kadar gelmiş, Ahlat Meliki nezdinde bir müddet misafir kalmış, sonra Trabzon'a, oradan da İstanbul'a gitmiştir. Bu ve diğer birçok sebeblerle Doğu Anadolu üzerinde hiç bir harekette bulunamamıştır.

Sultan Ala al-Din Keykubat I (1219 - 1237) in bütün iyi niyetlerine, Moğollar gibi çok tehlikeli bir düşmana karşı ittifak tekliflerine karşı yola gelmeyen ve nihayet 10 ağustos 1230'da Erzincan civarındaki Yassı-Çimen'de büyük sultanın kuvvetleri önünde müthiş bir inhizama uğrayan Celâliddin Harzemşâh, Azerbaycan'a kaçtıktan sonra Ala al-din Keykubat Erzurum'a yürümüş, şehir kapılarını kendisine açmıştır. Büyük sultan, civardaki bütün kalelerin muhafızlarını Erzurum'a toplamış, işlerini tanzim etmiştir.

Gıyas al-Din Keyhusrev II (1237 - 1246) in zamanı Babaî harekâtı, Köse-dağ'ı felâketi, Moğol istilâsı gibi devlet için önemli ve hayatî hadiselerle geçmiştir. Doğu Anadolu'yu istilâ eden Moğollar'ın yapmadıkları zulüm, işkence, kıtâl ve tahribat kalmamıştır.

Gelecek sayıda

OSMANLILAR

EN VERİMLİ KUYU

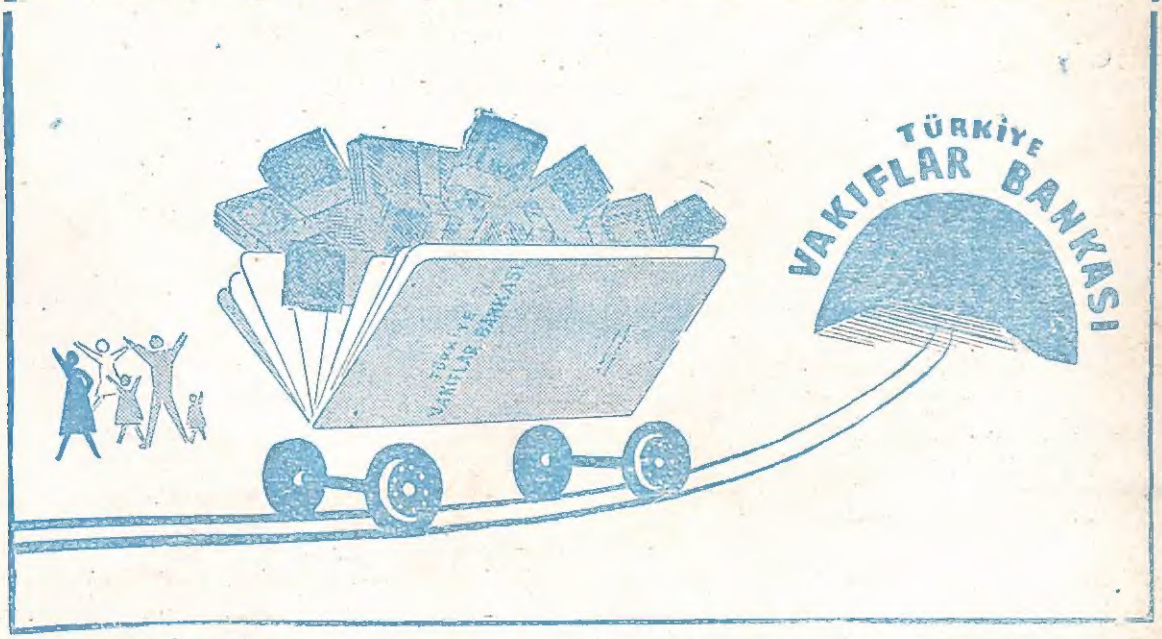

Tarih — 335

(Basın : 11490 — A — 20291)

1968 YILINDA

17 Milyon

Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon

T.C. ZİRAAT BANKASI

Tarih — 336

(Basın : 10133)

HER MEVSİMDE

SİZE

Akfil

YAKIŞIR